

O`ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY VA O`RTA MAXSUS TA`LIM VAZIRLIGI

ZAXIRIDDIN MUXAMMAD BOBUR NOMIDAGI
ANDIJON DAVLAT UNIVERSITETI

Ingliz tili grammatikasi va til amaliyoti kafedrası

Husanova Ro`zixon Mirkomil qizi
(406-gurux)

**INGLIZ VA O`ZBEK TILLARIDA MODALLIK MAYDONINING
IFODA VOSITALARI TIPOLOGIK XUSUSIYATLARI VA
LINGVODIDAKTIKA MUAMMOLARI**

5111400- Xorijiy tillar va adabiyoti Ingliz tili va adabiyoti ta'lim yo`nalishi
bo`yicha bakalavr akademik darajasini olish uchun yozilgan

BITIRUV MALAKAVIY ISH

Ish rahbari: assistent B.A.Hamidov

Andijon - 2015 yil

MUNDARIJA

KIRISH.....2-7

I BOB. HOZIRGI ZAMON TILSHUNOSLIGIDA MAYDON NAZARIYASI

I.1. Hozirgi zamon tilshunosligida maydon nazariyasi.....8-15

I.2 Hozirgi zamon tilshunosligida modallik maydoni masalasi.....16-27

II BOB. INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA MODALLIK MAYDONINING IFODA VOSITALARI QIYOSIY TAHLILI VA ULARNI TARJIMA QILISHDAGI MUAMMOLAR.

II.1. Ingliz tilidagi modallik maydoni ifoda vositalarining o'zbek tilidagi muqobillari qiyosiy tahlili.....28-43

II.2. Ingliz tilidagi modallik maydoni ifoda vositalarining o'zbek tiliga tarjima qilish masalasi tahlili.....44-61

III BOB. INGLIZ TILIDA MODALLIK MAYDONI IFODA VOSITALARINING LINGVODIDATIKA MUAMMOLARI

III.1. Ingliz tilida modallik maydonining ifoda vositalarini o'rta maktablarda o'qitishagi samarador usullar va ulardan foydalanishga doir tavsiyalar.....62-65

III.2. Ingliz tilidagi modallik maydonining ifoda vositalarini o'rganishga doir mashqlar tizimi.....66-74

XULOSA.....75-78

FOYALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI.....79-80

KIRISH

Respublikamiz mustaqillikka erishgandan so'ng fan va ta'lim sohasiga alohida e'tibor qaratilishi tadqiqotchilar oldiga tilshunoslikning nazariy va amaliy sohalarida mas'uliyatli vazifalarni qo'ydi. Bunday vazifalardan biri chet tillarni o'rganish va o'rgatishdir. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti I.A.Karimovning ta'biri bilan aytganda, "Bugun jahon hamjamiyatidan o'ziga munosib o'rin egallashga intilayotgan mamlakatimiz uchun, chet ellik sheriklarimiz bilan hamjihatlikda, hamkorlikda o'z buyuk kelajagini qurayotgan xalqimiz uchun xorijiy tillarni mukammal bilishning ahamiyatini baholashning hojati yo'qdir".[1,8] Ushbu vazifalarni bajarishda albatta bo'lajak o'qituvchilar, ya'ni biz talabalar ham o'z hissalarini qo'shishlari lozim.

Mavzuning dolzarbligi. Bugun biz tarixiy davrda xalqimiz o'z oldiga ezgu va ulug' maqsadlar qo'yib tinch osoyishta hayot kechirayotgan, avvalombor, o'z kuch va imkoniyatlariga tayanib, demokratik davlat va fuqarolik jamiyati qurish yo'lida ulkan natijalarni qo'lga kiritayotgan bir zamonda yashamoqdamiz.[2,15]

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti I.A.Karimovning "Ilmu fanning chinakam ravnaqiga erishish uchun tashqi dunyoga eshikni keng ochish kerak" degan fikri fanning muhim muammolarini o'rganish, ijtimoiy ahamiyatga molik sohalarini rivojlantirishda olimlarimizning mas'uliyatini yanada oshiradi. [2,21]

Bugungi kunda rivojlanib kelayotgan kognitiv tilshunoslik, til va madaniyat, til hamda jamiyat bilan bog'liq bo'lgan lingvokulturologiya, pragmatika, sotsiolingvistika, etnolingvistika sohalaridagi ilmiy izlanishlar aynan so'zlar, so'z birikmalari hamda frazeologik birliklarning keng qirrali tahlilini taqozo etmoqda.

Ma'lumki o'zlikni anglash milliy ong va tafakkurning ifodasi, avlodlar o'rtasidagi ruhiy ma'naviy bog'liqlik til orqali namoyon bo'ladi. Bugungi jadal rivojlanib borayotgan davrda jahon davlatlari orasida bizning yurtimiz O'zbekiston ham o'zining alohida o'rni va mavqeiga ega. Bunga yurtimizda olib borilayotgan bir qator islohotlarni sabab qilib ko'rsatishimiz mumkin (PQ – 1875, 2013 yil 12 dekabr). Butun dunyoga o'zligimizni tanitishimiz va ular bilan do'stona aloqalar olib borishimiz uchun ularning tillarini yaxshi bilish muhim ahamiyat kasb etadi.

Ayni shu maqsadda yurtimizda chet tili, xususan, ingliz tilini o'rgatishga katta e'tibor qaratilmoqda. Yurtboshimiz I.A.Karimov ta'kidlanganlaridek: "Agar O'zbekistonimizni dunyoga tarannum etmoqchi, uning qadimiy tarixi va yorug' kelajagini ulug'lamoqchi, uni avlodlar xotirasida boqiy saqlamoqchi bo'lsak, avvalambor bo'lajak buyuk yozuvchilarni, buyuk shoirlarni, buyuk ijodkorlarni tarbiyalashimiz kerak". [2,35] Har qanday davlat rivojida fan va fan kishilarining xizmatlari nihoyatda beqiyos hisoblanadi. Shu sababli bugungi kunimizda ularga bo'lgan talab ortib bormoqda. Ilm -fan orqali inson yangidan-yangi cho'qqilarni zabt etmoqda. Turli davlatlar aynan, ilm-fan orqali jahon davlatlari orasida o'z o'rniga ega bo'lgani sir emas. Shu sababli ham Prezidentimiz I.A.Karimov yurtimizda ilm-fan rivoji, hamda olim va olimalarimiz faoliyatiga katta ahamiyat qaratdilar. Ularga barcha imkoniyatlar yaratilishini ta'minladilar.

Prezidentimizning ayni sohada imzolagan bir qator farmon va farmoyishlari bunga yaqqol dalil bo'la oladi. O'zbekiston Respublikasi Oliy va O'rta ta'lim vazirligi ham bu sohada bir muncha salmoqli ishlarni amalga oshirib ulgurdi. Bu ishlar hali ham davom etib kelmoqda. Bu ishlar zamirida yosh avlodni bilimli va komil inson qilib tarbiyalash g'oyasi ham yotadi. Yoshlarni kelajakda har qanday soxada, shuningdek ilm-fan sohasida ulkan yutuqlarga erishib, yurtimiz dovru'g'ini olamga yoyishlari uchun bugungi kunda ularni ta'lim olishlariga katta e'tibor qaratilgan. Bundan keyin ham bu e'tibor va ilm-fanga bo'lgan ahamiyat davlatimiz siyosatining asosini tashkil etishiga also shubxa yo'q.

Modallik maydoninig ifoda vositalari bugungi kunda o'rganilishi kerak bo'lgan dolzarb muammolardan biri hisoblanadi. Mazkur ishda «maydon» termini qo'llanilar ekan, ushbu nomlanishdan foydalanilganda mohiyati bo'yicha bir-biri bilan bevosita semantik jihatdan bog'liq bo'lgan ma'lum bir tildagi so'zlar, so'z birikmalari va frazeologik birliklar maydoni nazarda tutiladi.

"Semantik maydon" termini birinchi bo'lib G.Ipsen tomonidan qo'llanilgan. Tillarni qiyosiy o'rganishda maydon nuqtai nazaridan, nazariy jihatdan yondashish juda ham muhimdir.[42,48]

A.Abduazizovning ta'kidlashicha, "semantik yoki tushuncha maydoni" ma'nolari bilan bog'langan so'zlarni birlashtiradi. Bunday so'zlar, odatda, bir leksik-semantik guruhni tashkil qiladi.[3,69 12,26]

A.Bondarkoning fikricha, funktsional-semantik maydon (FSM) bir guruhga kiruvchi umumiy semantik funktsiya (yadro) asosida birlashuvchi leksik, grammatik, leksik-sintaktik kabi vositalarni o'z ichiga oladi. FSM quyidagi xususiyatlarga ega bo'ladi: a) muayyan FSMga kiruvchi til birliklari umumiy semantik funktsiyaga egadir; b) ularning tarkibida faqat leksik emas, balki grammatik birliklar ham mavjud bo'ladi. Strukturasi jihatidan esa yadro va periferiyalardan tashkil topadi.[4,103]

Shundan kelib chiqqan holda modallik ma'nosini ifoda etuvchi so'zlar, fe'l mayllari, maxsus modal fe'llar va leksik birliklar bir funktsional-semantik maydonni tashkil etadi. Kognitiv tilshunoslik yo'nalishi modallik maydoni mavzusini o'rganishga har tomonlama kompleks yondashishni talab etadi. Shu sababli modallik maydonining xususiyatlarini ingliz va o'zbek tillarida o'rganish nihoyatda dolzarbdir. Holbuki, dunyodagi hamma narsani faqat qiyoslash orqali anglaymiz. Qiyoslash har qanday fikr yoki borliqni tushunishning asosidir.

Muammoning o'rganilganlik darajasi. Turli tillarda modallik ma'nosini ifoda etuvchi so'zlar, fe'l mayllari, maxsus modal fe'llar va leksik birliklar bilan bog'liq bir qator masalalar tilshunos olimlar tomonidan ma'lum darajada o'rganilgan. V.Fon Gumbolt, Y.Trir, L.Vaysgerber, V.Portsig, G.Ipsen, F.Dornzeyf, V.Vartburg, V.M.Solntsev, G.S. Shur, Ye.V.Gulga, Ye.I.Shendelgs, kabi olimlar semantik maydon yoki tushuncha maydoni asosida til birliklarini tahlil qilish metodologiyasini ishlab chiqqan edilar. O'zbek tilshunosligida ham XX asrning 70-80-yillaridan boshlab sistema (maydon) talqini bilan bog'liq ravishda ko'pgina ilmiy-nazariy qarashlar paydo bo'ldi. Bu o'rinda professorlar Sh.Rahmatullaev, I.Qo'chqorto'ev, A.Nurmonov, H.Ne'matov, R.Rasulov, E.Begmatov, O.Bozorov, T.Mirzaqulov, Sh.Iskandarova, R.Safarova, shuningdek A.Sobirov, S.Muhammedova, B.Qilichev, M.Narzieva, H.Hojieva, Sh.Safarov, M.Rasulova, S.Rahimov, M.Xakimov kabi olimlarning ilmiy kuzatishlari va

olingan xulosalari o'zbek va yevropa tillari leksikasini maydon nazariyasi asosida o'rganishda muhim ahamiyat kasb etdi.

Bajarilgan tadqiqotlarning ilmiy-nazariy va amaliy ahamiyati shubhasizdir, lekin modallik maydoni mavzusi bo'yicha shu kungacha bir qancha tadqiqotlar mavjud bo'lishiga qaramay, modallik aniq bir maydon sifatida ingliz va o'zbek tillarida qiyosiy aspektda tadqiq etilmagan.

BMI ishining ilmiy-tadqiqot ishlari rejalari bilan aloqadorligi. Tadqiqot Zaxiriddin Muhammad Bobur nomidagi ADU Xorijiy tillar fakulteti, ingliz tili yo'nalishi, "Ingliz tili grammatikasi" kafedrasining «2014-2015 yillarga mo'ljallangan BMI mavzulari banki» istiqbolli rejasi asosida amalga oshirildi.

BMI maqsadi: ingliz va o'zbek tillarida modallik maydoni bilan bog'liq lingvistik vositalarning xususiyatlarini atroflicha tahlil qilish hamda ularning bir-biriga o'xshash va farqli jihatlarini ilmiy asoslab berish.

BMI vazifalari. Asosiy maqsadni amalga oshirish uchun tadqiqot oldiga quyidagi vazifalar qo'yildi:

- ingliz va o'zbek tillaridagi modallik maydonini aniqlash;
- qiyoslanayotgan tillarda modallik ma'nosini ifodalovchi vositalarni aniqlash;
- modallik maydonini o'rta maktablarda o'qitishga doir texnologiyani ishlab chiqishni aniqlash;

BMIning obekti: ingliz va o'zbek tillarida modallik bilan bog'liq leksik vositalarni, fe'l mayllarini, maxsus modal fe'llarni xususiyatlarini atroflicha tahlil qilish hamda ularning bir-biriga o'xshash va farqli jihatlarini ilmiy asoslab berish.

BMI predmeti: ingliz va o'zbek tillaridagi modallik maydonining leksik vositalari, fe'l mayllari va maxsus modal fe'llarning xususiyatlari.

BMI ning tahlil metodlari: Tanlangan mavzuni batafsil yoritish maqsadida, ilmiy ishimizda quyidagi metodlar qo'llanildi:

- Qiyosiy metod;
- Kontekstual metod;
- Qismlarga ajratib tahlil qilish metodi;
- Statistik metod;
- Transformatsion metod;

- Modellashtirish metodi.

Ilmiy ishning metodologik asosi sifatida L.S.Barkhudarov, N.A.Kobrina, Korneyeva, M.I.Cheremisina, U.K.Yusupov, G.M.Xoshimov, Ya.G.Berenbaum kabi mashhur olimlarning modallik nazariyasi sohasida qilgan ilmiy ishlariga, G.A.Abdurahmonov, M.A.Asqarova, N.M.Mahmudov, Kaushanskaya, Kachalova va boshqa ko'plab olimlarning turli tillardagi modallik sohasidagi ilmiy ishlariga e'tibor qaratildi.

BMIning ilmiy yangiligi: bitiruv malakaviy ishimizda biz zamonaviy ingliz va o'zbek tillarida modallikni ifodalovchi vositalarning qiyosiy tipologiyasini va ularni o'qitishdagi o'xshash va noo'xshash tomonlarini ochishga hamda uni o'qitish va tarjima qilish jarayonlari uchun metodik tavsiyalar berishga harakat qildik.

BMIning nazariy qiymati. Modallik kategoriyasining lingvodidaktik muammolarini topish va tahlil qilish, bizningcha, mazkur ish natijalari bu maydonda o'zining yangi natijalari bilan boyitadi. Mazkur ishning batafsil tahlili o'zbek maktablarida mavzuni o'qitish uchun keng imkoniyatlarni yaratadi va tilshunoslikning bu maydoni rivojlanishiga qo'shimcha qadam tashlaydi.

BMIning amaliy qiymati: Ilmiy ishning ham nazariy ham amaliy tomoni muhim ahamiyatga ega. Bu maydonni tadqiq etish uchun talabalarga ko'mak beradi. Bundan tashqari, ingliz tili o'qituvchilari seminarlarida va o'quv qo'llanmalar, kitoblar, ilmiy ish yozish uchun yordam beradi. Ilmiy ish ingliz tiliga qiziquvchilar uchun ham foydali.

BMIning qo'llanilish sohasi: Ishonamizki, ilmiy ishimiz o'rta maktablarda, litseylar, kollej va universitetlarda modallikni ifodalovchi vositalarni o'qitishda ko'mak bo'ladi. Bundan tashqari, ishimiz tarjima sohasida ham keng imkoniyatlarni ochishga yordam beradi.

1-BOB. HOZIRGI ZAMON TILSHUNOSLIGIDA MAYDON NAZARIYASI

1.1 Hozirgi zamon tilshunosligida maydon nazariyasi

Ma'lumki, "maydon" atamasi forsha-tojikcha bo'lib, polisemantik xususiyatga egadir. Bu so'zning ko'p ma'noli harakteri lug'atlarda ham o'z aksini topgan. "O'zbek tilining izohli lug'ati"da berilgan ta'rifga ko'ra:

1. Hovli-joyga yaqin ochiq yer, sayhon yoki bog'cha tomorqa.
2. Umuman ochiq yer, maydon yoki ekinzor.
3. Biror ish-harakat uchun mo'ljallangan yoki shunday yuz beradigan joy.
4. Jabha, soha, doira.
5. Fiz. Biror fizik hodisa ro'y beradigan yoki uning ta'siri seziladigan fazo.

XIX asrga kelib fizikadagi magnit maydoni nazariyasi ta'sirida tilshunoslikka ham maydon tushunchasining nazariy talqini yuzaga keldi. XX asr boshlarida barcha fanlarda sistemaviy tadqiqotlarning kuchayuvi, tilning ham sistemaviy tabiatiga ega ekanligining e'tirof etilishi, sistemaning ikki va undan ortiq elementlarning o'zaro munosabatlaridan tashkil topgan butunlik sifatida tan olinishi,[5,74] o'rganilayotgan ob'ektning moddiy tomoniga emas, balki ular o'rtasidagi va bir ob'ektning ichki uzvlari o'rtasidagi munosabatlarga tadqiqotchi diqqatining ko'proq jalb qilinishiga olib keldi.

Leksik sathda leksik birliklar o'rtasidagi munosabat ikki yo'nalishda leksemalarning o'zaro sinonimik, antonimik, omonimik, partonimik, singari munosabatlari va bir leksema tarkibidagi semalarning munosabatlari, ya'ni leksemaning semik tarkibiga e'tibor qaratilsa, ikkinchi yo'nalishda esa sistemani tashkil qilgan ichki a'zolarining shajaraviy munosabatini ochishga, jins-tur munosabatiga diqqat jalb qilinadi.[6,27]

Leksik birliklarning shajaraviy tabiatini yoritishga e'tiborning qaratilishi esa leksik sistemani makro va mikrosistemalar butunligi, ya'ni sistemalar sistemasi sifatida talqin qilish imkoniyati tug'ildi.

Bizni qurshab turgan ob'ektiv olam o'zaro shartlangan, bir-birini taqozo etadigan elementlar munosabatidan tashkil topgan yaxlit bir sistema sifatida ichki bo'linuvchanlik xususiyatiga ega. Professor Sh.Iskandarova ta'biri bilan aytganda, bu bo'linish inson ongida umumlashgan tarzda aks etadi va tilda o'z ifodasini topadi.[6/5] Olamning inson ongida aks etishi konseptuallashtirish sanaladi. Ana shundan kelib chiqib, hozirgi kunda falsafada olamning lisoniy manzarasi [OLM], olamning afsonaviy manzarasi [OAM], olamning ilmiy manzarasi [OIM] singari tushunchalar paydo bo'ldi. Bularning xammasi olamning inson ongidagi in'ikosi natijalari bo'lib, olamning lisoniy manzarasi deganda, olam sistemasining til orqali ifodalanishi tushuniladi.

OLMga ko'ra bizni qurshab turgan dunyo makro va mikroolamlarning shajaraviy munosabatidan tashkil topgan. Bunday shajaraviy tabiatga ega bo'lgan makroolam inson ongida konseptuallashtirish ekan, bu konseptlar turli tillarda turli tarzda o'z ifodasini topadi. Natijada olam – odam – nom triadasi maydonga keldi. Bu triada Sepir-Uorfning har bir til o'ziga xos olam manzarasi bilan harakterlanadi degan gipotezasi isbotiga aylandi. [19,19] Chunki har qanday tilga xos farqlanish milliy mentallik bilan bog'lanadi. Milliy tilga xos ana shu xususiyatni o'zining "Til" risolasida e'tirof etgan professor N.Mahmudov olmon tilshunosi Vilgelm fon Gumboltning quyidagi fikrlarini keltiradi: "Tillarning xilma-xilligi faqat tovushlarning turlichaligi emas, balki har bir millatdagi dunyoni ko'rishning farqliligi natijasidir". [8,13]

OLM tushunchasining paydo bo'lishi tilshunoslikda lingivistik maydon nazariyasining tug'ilishi va rivojlanishiga sababchi bo'ldi. Chunki olam inson ongida muayyan mikroolamlarga, ya'ni paradigmalarga bo'lingan holda aks etadi. Inson ongida aks etgan olamdagi ana shu paradigmalar o'z lisoniy ifodasiga ega bo'lib, leksik paradigmalarni hosil qiladi. Har qanday tilning leksik sistemasi ma'lum ma'no umumiyligi asosida birlashgan bir qancha paradigmalarning o'zaro munosabatidan tashkil topadi. Ana shunday ma'no umumiyligi asosida xotiramizda birlashgan lisoniy birliklar paradigmasi lingivistik maydon hisoblanadi. Boshqacha aytganda, ma'lum ma'no umumiyligi asosida birlashgan va belgilanayotgan

xodisalarning tushunchaviy, predmetlik yoki vazifaviy o'xshashligini aks ettiruvchi til birliklari yig'indisi lingvistik maydon sifatida belgilandi.[32,64]

Lingvistik birliklarning ma'lum ma'no asosida birlashuvi, ma'lum bir tildagi lug'aviy birliklarni ana shunday mazmuniy uyalarga birlashtirish sharq tilshunosligida rivojlangan. Keyinchalik XIX asrda lingvistik birliklarni mazmuniy guruhlariga birlashtirish yoki butunni ma'lum mazmuniy guruxlarga ajratish g'oyasi Yevropada avj oldi. Shunga ko'ra, bu nazariya Yevropa tilshunosligi bilan uzviy bog'lanib qoldi.

Maydon nazariyasining paydo bo'lishi XX asrning 20-30-yillarida yanada mustahkamlandi, u V. Gumboltning "tilning ichki shakli" xususidagi ta'limotini yangi yo'nalishda ko'rib chiqilishi bilan bog'landi. Bu davrda uzoq davom etgan lingvistik tadqiqotlarning asosiy ob'ekti bo'lgan "tilning ichki shakli" sifatidagi ilmiy baxslar bu nazariyaning kelib chiqishiga asos bo'ldi.[9,45]

Uning ta'kidlashicha, "tilni har bir tolasi boshqa tolalar bilan chambarchas holda bog'lanib ketgan ulkan matoga o'xshatish mumkin. Inson muomalamunosabatga kirishar ekan, mana shu ulkan matoning bir qismidangina foydalana oladi, xolos. U o'zi foydalanayotgan bo'lakning boshqa bo'laklar bilan muntazam aloqadorlikda ekanligini nutq jarayonining o'zidayoq sezib turadi".

V.Gumboldtning "ichki shakl" ta'limotini L.Vaysgerber va I.Trir tushunchaviy mohiyati jixatidan, G.Ipsen va V.Portsig so'zlarning mazmuniy guruhi hamda sistemasi tomonidan, F.Dornzayf va Vartburg esa tilning lug'at tarkibiga xos predmetlilik va tushunchalar guruhi nuqtai nazaridan rivojlantirdilar. Semasiologiyadagi yangigumboldtchilik yo'nalishini nazariy asosi tilning leksik bo'linish qonuni xisoblanadi, til strukturasi bo'linish qonuniyatlari "tilning ichki shakli" sifatida, avvalo, chiqayotgan tovushning fikr ifodalash darajasiga ko'taruvchi aql faoliyatining doimiy elementini tushunadi. Uning keyingi davrdagi izdoshlari til o'rganishning asosiy vazifasi "turli tillar semantik strukturasi yangi yangi ko'rinishida, jumboqli tarzda namoyon bo'luvchi o'ziga xos tushunchaviy g'oya" ni izlashga olib keladi, deb ta'kidlaydilar. [18,266] F.De.Sossyur yuqoridagi masalani oydinlashtirishda yangigumboldtchilarga yo'nalish yaratib

berdi, deyish mumkin. Ma'lumki F.Sossyurning fikricha tilning o'z sistemasi mavjud bo'lib, u o'zaro shartlangan ishoralar sistemasidir.[14/92] F.Sossyur tilni bir-biriga qarama-qarshi qo'yilgandagina ahamiyatli bo'lgan shartli belgilarning yopiq sistemasi sifatida tadqiq etib, tilning bo'linish qonunini yangidan ko'rsatib berdi. Tilning ma'lum tuzilma sifatidagi bo'linish mexanizmini tushuntirib, u shunday yozadi: "lotinchada artikulus-narsalar qatorining a'zosi, qismi, bo'lagi degan ma'noni anglatadi, har qaysi til elementi o'z ichida g'oyaning tovush bilan birlashtirgan kichik bir bo'lak-artikulus, dir tovush esa g'oya uchun belgidir."^[14/112]

O'sha paytda tadqiqotchilar "mazmuniy maydon" atamasini turlicha izoxladilar. Masalan, I.Trir mazmuniy maydon sifatida "tushunchalar doirasi" ni nazarda tutgan bo'lsa, L.Vaysgerber "til mazmunining ma'lum qismi, tarkibiy bo'lagi", G.Ipsen esa mazmuniy va grammatik jixatdan bog'langan so'zlar guruxi semantik maydon sifatida talqin etgan edi. A.Yolles esa "semantik birlashish" deb nomladi. F.Dornzayf va V.Vartburglar til lug'aviy tarkibi - ajratilish mumkin bo'lgan semantik guruxlarida mazmuniy maydonni ko'radilar.[25,46] Yuqoridagi tadqiqotchilar mazmuniy maydon atamasini har xil tarzda izoxlashlariga qaramay, ularni semasiologik tadqiqotlar asosi bo'lgan "tilning ichki shakli"ni tushunishda tilni har tomonlama va turlicha munosabatlarda o'rganishlari bilan birlashtirish mumkin.

Keyinchalik bu nazariya A.A.Ufimseva, N.I.Filichyova, Yu.N.Karaulov, G.S.Shchur kabi rus olimlarining ishlarida yanada rivojlantirildi. Tilshunoslikda "maydon" tushunchasining uzil-kesil shakllanishiga yordam bergan hal qiluvchi tadqiqotlardan biri L.Vaysgerberning ishlari bo'ldi. L.Vaygerberning fikricha, tilni ruxiy mazmunning oddiy vositasi sifatida emas, balki dunyoni intellektual shakli sifatida o'rganish zarur, uningcha semasiologiya ma'nolar xususidagi fan bo'lmay, tushunchalar haqidagi ta'limot bo'lishi kerak. V.Portsig esa semasiologiya faniga mazmuniy maydonning o'ziga xos tushunchasini olib kirdi, u maydon nazariyasini nutqni o'rganish asosida ochib berishga intildi. Uningcha, mazmuniy maydon ma'lum tildagi so'zlar orasida o'rnatiluvchi asosiy munosabatlar bilan bog'lanadi hamda predikativ vazifani bajaruvchi fe'l, sifat va otlar orasidagi bog'liqlikdan

kelib chiqadi. V.Portsig bilan bir vaqtda F.Yolles ham tilshunoslikka mazmuniy maydonning yangicha talqinini kiritdi. U ma'lum butunlikka mansub birliklar shu butunlikning biror jixatini ifodalashi bilan shu guruxga xoslanishini ko'rsatdi. G.Ipsen qadimgi hind-yevropa tillari leksikasini qiyosiy-tarixiy jixatdan o'rganish davomida "mazmuniy maydon" terminini birinchi marta sharq tillaridagi metall nomlarini belgilovchi so'zlar guruxiga nisbatan qo'llagan bo'lib, u bu so'zlarning hind-yevropa tillarida funksional jixatdan chegaralanib, aloxida guruhni tashkil etishiga asoslangan. G.S.Shur maydon nazariyasini yanada rivojlantirib, paradigmatic maydon, sintaktik maydon, funksional-semantik maydon, assotsiativ maydon, morfo-semantik maydon singari maydon turlarini rus tili misolida tahlil kildi. Olimning ta'kidlashicha har bir tilda lug'aviy birliklarning invariant va funksional-invariant guruhlari mavjud bo'lib, o'sha tilning barcha belgi-hususiyatlari ular orqali yuzaga chiqadi. Shunga binoan bunday guruhlarni lingvistik maydon deb hisoblash mumkin.[31,42]

Agar OLM tushunchasi lingvistik maydon nazariyasining paydo bo'lishiga turtki bergan bo'lsa, XX asr so'ngida yuz bergan globallashuv va integrallashuv jarayonlari bu nazariyaning yanada aktuallashuviga sababchi bo'ldi. Yo.Xamroyeva ta'biri bilan aytganda, "Ilm-fan va texnika taraqqiyoti dunyodagi tillarning lug'at tarkibini keskin o'zgartirib yubordi. Buning pirovard natijasida leksik zaxiradagi yoki ijtimoiy hayotning muayyan sohasidagi barcha leksik birliklarni to'plash va ularni o'zi mansub bo'lgan paradigmalar (semantik maydonlar) ichida izoxlab berishga e'tibor yanada kuchaydi".[30,21]

O'zbek tilshunosligida ham 70-80-yillardan boshlab, sistema (maydon) talqini bilan bog'liq ayrim qarashlar bayon qilindi. Bu o'rinda professorlar I.Qo'chqortoyev, A.Nurmonov, H.Ne'matov, R.Rasulov, E.Begmatov kabi olimlarning ilmiy-nazariy qarashlarini esga olish muhim. Dastlabki tadqiqotlar mazmuniy maydon doirasidan kelib chiqib, turli lug'atlar (ko'proq tezauruslar) tuzish uchun umumiy qonuniyatlarni ochishda nazariy asos bo'ldi. Keyinroq bu yo'nalishda tilning boshqa satxlari, jumladan, morfosemantika, grammatika singarilar doirasida ham jiddiy asarlar yuzaga keldi. [34,19]

Keyingi yillarda o'zbek tilshunosligida ham sintaktik sath doirasida maydonga xos ayrim tadqiqotlar yaratildi. T.Mirzaqulov esa morfem paradigmaticaga oid maxsus ishida maydon va paradigmatica o'rtasidagi farqlarni ochishga harakat qiladi. Olimning fikricha maydon tushunchasi morfemikaning yondosh sathlari bilan aloqasi, tutash zonalarining xususiyatini paradigmatica doirasida o'rganilish uchun asos bo'lib xizmat qiladi. Sh. Iskandarova "o'zbek tili leksikasini funksional-semantik maydon sifatida o'rganish" (shaxs maydoni) mavzusida doktorlik ishini himoya qildi (1999) va monografiyasini nashr etdi. Bu bilan olim o'zbek tilshunosligida "maydon" tushunchasini qo'llanish doirasini yanada kengaytirdi. X.Hojieva esa hurmat ma'nosini ifodalovchi vositalarni yaxlit maydon sifatida o'rganib, mazkur vositalarning o'zaro ma'nodoshligi bilan birga ko'p ma'noligi, tejamkorlikka munosabatini ham aniqladi. U "hurmat"ni ifodalovchi grammatik formalarning turli xususiyatlarini atroflicha tadqiq qilgan. [11,21]

Shunday qilib maydon nazariyasi hozirgi o'zbek tilshunosligida ham keng rivojlanib bormoqda. O'zbek tilining xurmat maydoni, anemonik maydoni, shaxs maydoni, qarindosh–urug'chilik maydoni singari qator maydonlar tadqiqiga bag'ishlangan bir qancha asarlar dunyoga keldi.[30,11 26,25] Qolaversa, o'zbek tili leksik sistemasining ob'ektiv olam sistemasiga bo'lgan munosabatini to'layoritish ham o'zbek tili leksikasining mazmun jixatidan qanday mazmuniy maydonlardan (paradigmalardan) tashkil topganligi, bu mazmuniy maydonlar tarkibiga kiruvchi LSG va LSQ larning ichki tuzilishi va tuzilish birliklarining o'zaro munosabati, har qaysi maydonlarning uzviy bog'lanishi kabi masalalarni o'rganish bilan chambarchas bog'liqdir. O'zbek tilshunosligida til birliklarini maydon asosida o'rganish keng yo'lga qo'yilmoqda. Bu usul bizning nazarimizda, ayniqsa, leksikani o'rganishda katta ahamiyatga ega. O'zbek tili leksikasini makromaydon sifatida qaralgani holda, uni mikromaydonlarga ajratish tezauruslar, ideografik lug'atlar tuzishda katta samara beradi. Shuning uchun ham lingvistik maydon va til lug'at tarkibini bunday maydonlarga ajratishning nazariy asoslarini

chuqur va atroflicha o'rganish hozirgi o'zbek tilshunosligi oldidagi eng muhim masalalardan biridir. [38,42]

Maydon tushunchasining talqini hamda unga xos xususiyatlarga ayrim holda yondashuv maydon nazariyasini tadqiq etishning turlicha muammolarini vujudga keltirdi. Bunda maydon chegaralarini aniqligi, maydonning avtonomligi, butunligi, uzluksizligi jihatidan til birligi sifatida qaralgani holda yoki maydon mustaqilligining nisbiyligi, maydonlar o'zaro munosabatining keng harekteriga egaligi bo'yicha til birliklaridan farqlanuvchi tomonlari asosidagi muammolar; maydonlar tuzilishi (maydonda ochiq-bo'sh o'ringning bo'lmasligi) muammolari; ko'p ma'noli so'zlarning faqat bir maydonga mansubligi yoki bir necha maydonning elementlari bo'lishi mumkinligi asosida maydon va polisemiya munosabatlari muammolari o'rtaga tashlandi. Maydonning u yoki bu xususiyatlariga tayanib, ushbu muammolar tadqiqotchilar tomonidan turli-tuman ravishda o'z yechimini topmoqda. [10,29]

Keyingi yillarda tilshunoslikda maydon nazariyasi muammolari bo'yicha qator ishlar amalga oshirildi. Jumladan, G.S.Shchurning ta'kidlashiga ko'ra, tilshunoslikda maydon muammolari yuzasidan mingdan ortiq maqolalar e'lon qilingan.[41,19] Lingivistikada maydon nazariyasining rivoji 70-yillardan keyin shu darajaga yetdiki, uning g'oyalari va metodlari tilning lug'aviy sathidan boshqa sathlariga nisbatan joriy etila boshlandi.[16,10] Masalan, F.I.Filichyova tilning sintaksis sathidagi maydonlar haqida baxs yuritdi.

Umuman olganda G.S.Shchurning ko'rsatishicha tilshunoslikda "maydon" komponenti ishtirok etgan tushunchalar sifatida quyidagilarni ko'rsatish mumkin: funksional-semantik maydon, morfem-maydon, fonem-maydon, so'z yasovchilar maydoni, leksik maydon mazmuniy maydon, mikro va makro maydon, nisbiylik maydoni, vaqt maydoni, son maydoni, inkorlik maydoni, mavjudlik maydoni, mayl maydoni, shaxs maydoni leksik-grammatik maydon, transformatsion maydon, mutloq (relyatsion) maydon, faoliyat maydon, va holat maydon kabilar, shunday qilib, til-maydon sifatida o'rganish olamni ong-til dialektik munosabatini asosli yoritishga yordam beradi. Maydon nazariyasi ideografik lug'atlar tuzishda ham

muxim ahamiyat kasb etadi. Ideografik lug`at tuzish tamoyillarini belgilash esa o`zbek tilshunosligi uchun dolzarb masala sanaladi. Bu masalani hal etish uchun maydon nazariyasini keng va atroflicha o`rganish lozim bo`ladi. [44,18]

I.2 Hozirgi zamon tilshunosligida modallik maydoni masalasi

Modallik gapning asosiy birligi, gap semantikasining eng muhim komponentidir. Tilshunoslikda modallik deganda, odatda, gap mazmunining ob'ektiv borliqqa munosabati va so'zlovchining gap mazmuniga bo'lgan munosabati tushuniladi. [23,144] Modallik kategoriyasiga gap modalligini ta'minlashga xizmat qiladigan xilma-xil vositalar kiritiladi. V.Z.Panfilov ta'kidlaganidek, juda ko'p mualliflar tomonidan modallik kategoriyasi sostaviga o'z mohiyati jihatidan funksional vazifasi, til tuzilishiga mansubligi jihatidan, xilma-xil bo'lgan ma'nolar kiritiladiki, natijada bu kategoriya ma'lum aniqlikdan maxrum bo'ladi. [33,36] Bu esa xatto modallikning aloxida til kategoriyasi sifatida mavjudligini ham shubxa ostiga qo'ydi. Jumladan, I.P.Raspapov modallik haqida fikr yuritib, sof grammatik ma'nodagi kategoriya sifatida hech qanday modallik kategoriyasi mavjud emas, deydi. Uning fikricha, modallik kategoriyasi haqida emas, balki gapning modal sifati haqida gapirish maqsadga muvofiq bo'ladi.^[36/10] T.P.Lomtev ham bu kategoriyaga nisbatan xuddi shunga o'xshash fikr bildiradi. Uning fikricha, modal harakteridagi grammatik kategoriya "bir grammatik kategoriyani emas", balki bir sistemani tashkil etadi.[35,91]

Modallik haqidagi bunday fikrlar tasodifiy emas, albatta. Modallikning an'anaviy tadqiqiga ko'ra, darhaqiqat uni ta'riflash juda qiyin. Modallik ma'nosi til sistemasining turli satxlarida kuzatiladi. Modallikni ifodalovchi vositalar ham rang-barangdir. Tilshunoslikda bu vositalarni aniqlashning yagona metodikasi bo'lmaganligi tufayli, modallikni ifodalovchi vositalar turli tillar materiallari asosida turlicha ajratilmoqda. Jumladan, N.Yu.Shvedovanning fikricha, modallik vositalariga mayl, gapning alohida konstruksiyalari, intonatsiya, so'z tarkibi, takror, yuklama, undov, kirish (modal) so'zlar va gaplar mansubdir.[24,542-545]

Turkiy tillar materiallari asosida, asosan, quyidagi modallik vositalari ko'rsatiladi: mayl, zamon va shaxs son qo'shimchalari ga'ning aloxida qurilmalari, yuklamalar, so'z tartibi, intonatsiya, yuklama vazifasidagi so'roq olmoshlari, undalmalar, kirish so'z va gaplar,[20,81] ko'rinib turibdiki, bu kategoriya ostida xilma-xil vositalar: morfologik (mayl, zamon, shaxs affikslari), leksik (so'zlarning

turli guruxlari), sintaktik(aloxida gap qurilmalari so'z tartibi, takror va fonetik vositalar ya'ni intonatsiyalar) kiritiladi. Bir kategoriya ostiga bunday xilma-xil vositalarning birlashtirilishi tilshunoslar o'rtasida, tabiiy ravishda, ayrim e'tirozlarning tug'ilishiga sabab bo'ldi. Shuning uchun ham bu vositalarni birlashtiradigan bir umumiy belgi topishga harakat qilindi. Bu vositalarning hammasi o'z funksiyasini gap ichida (gap satxida) ko'rsatadi. Ana shu belgi, sintaktik belgisi yuqoridagi vositalarni birlashtirishga ma'lum darajada asos bo'ldi. Shunga ko'ra modallik vositalarini ham: 1) konstruktiv-sintaktik; 2) morfologik-sintaktik; 3) intonatsion-sintaktik guruxlarga ajratish mumkin.[38,82] Barcha modal ma'nodagi vositalarga sintaktik maqom berilishi bu vositalarning tuzilishi umumiylikni ko'rsatish uchun asos bo'ladigandek tuyuladi. Ammo ma'lum bir o'rinda birlashtirishga asos bo'lgan bu sintaktik belgisi modal vositalar farqlanishida o'z quvvatini yo'qotadi.[16,178] Shuning uchun ham R.G.Sibagatov modallik kategoriyasini belgilashda turli satxlilik kategoriyasiga asoslanishi lozimligini ko'rsatadi. Darhaqiqat, tilshunoslikda turli sathlilik kategoriyasi mavjud bo'lib, bu kategoriyani turli sathga oid birliklarning bir umumiy tushuncha atrofida birlashish xosil qiladi. Turli sathlilik kategoriyasining mazmuni – bu butun bir semantik soha bo'lib, bir-biridan farq qiluvchi va shu bilan birga bir tushuncha ostiga birlashgan grammatik va leksik kategoriyalarni o'z ichiga oladi.[22,178] Shu nuqtai nazardan, modallik kategoriyasi planiga ko'ra haqiqatan ham turli sathlilik kategoriyasiga mansubdir. Turli sathga oid birliklar bir tushuncha - modallik tushunchasi ostiga birlashadi. Demak, modallik kategoriyasi til kategoriyasi sifatida ob'ektiv mavjuddir. Modallikning umumiy ta'rifga tilshunoslikda ma'no plani nuqtai nazaridan yondashiladi, ya'ni munosabat belgisi e'tiborga olinadi. Ammo V.Z.Panfilov ta'kidlaganidek, tilshunoslikda bu kategoriyaning mohiyati, uning fikr modalligi munosabati, gap modalligining tiplari, modallikning predikativlikka munosabati bilan bog'liq bo'lgan eng muhim masalalar bo'yicha bir xillik yo'q.[13,183]

Gapning nominativ aspekti tarafdorlari gapni ikki qismga diktum va modusga ajratadilar.[39,44] Diktum – bu sintaktik qurilma ifodalaydigan ob'ektiv

mazmun, ya'ni propozitsiyadir. Ma'lum sintaktik qurilmaning gap bo'lib shakllanishi uchun faqat diktumni (propozitsiyani) ifodalashgina yetarli bo'lmaydi. Sh. Ballining fikricha, modus qo'shilgandagina gapga aylanadi. Demak, modus gapning eng muhim qismidir, usiz gap shakllana olmaydi. Chunki modallikni aks ettira olmaydi. U jumlaning diktumdan boshqa barcha xususiyatlarini modusga kiritadi. Shuning uchun ham Fillmor jumla formulasini $C = M + P$ (C- jumla, M- modallik, P - propozitsiya) – (diktum) tarzida ko'rsatadi.[39,44] Bunday tushunishda kommunikatsiyaning turlari hisoblangan darak, so'roq, buyruq ma'nolari, emotsional ma'nolar, sub'ektiv – modal ma'nolar va boshqalar modus hisoblanadi. Modallik V.Vinogradovning 1950-yilda e'lon qilingan “O kategorii modalnosti i modalnix slovox v ruskomu yazika” maqolasida ham shunday keng talqin qilindi va uning bu konsepsiyasi sovet tilshunosligidagi modallik muammosi yuzasidan qilingan keyingi tadqiqotlarga ham juda katta ta'sir ko'rsatdi. V.Vinogradov va uning izdoshlari tomonidan modallik ostida:

- 1) kommunikativ ma'no turlari: darak, so'roq, buyruq ma'nolari bo'yicha farqlanadigan gap turlari,
- 2) tasdiq va inkor bo'yicha farqlanadigan gap turlari;
- 3) gap mazmuniga so'zlovchining hissiy munosabati va boshqa bir qator ma'nolar birlashtiriladi.

T.B.Alisova va Sh.Ballining diktum va modus haqidagi fikrini davom ettirib, modallik haqida shunday deydi: “har qanday jumlaning predikativ tabiati ikki sathdan iborat bo'ladi: birinchisi denotat (diktum)ning sub'ekt – predikat munosabatini aks ettirsa, ikkinchisi bu munosabatga so'zlovchining munosabatini ifodalaydi”.[45,4] G.A.Zolotova uchinchi tip modal munosabatni- harakat va uning agensi o'rtasidagi munosabatni ajratadi.[46,8] Birinchi tip munosabat (ob'ektiv modallik) – bu jumla mazmunining borliqqa reallik- noreallik, muvofiq kelish yoki muvofiq kelmaslik nuqtai nazaridan munosabatdir. Ob'ektiv modallik gapning sintaktik bo'linish sathida o'z ifodasini topadi.[47,151] Uning shakliy ko'rsatkichlari:

- 1) fe'l mayllari (shart- istak, buyruq, shartli, ijro) va boshqalar;

- 2) maxsus modal fe'llar: xoxlamoq, istamoq va boshqalar;
- 3) leksik vositalar: kerak, lozim, darkor, majbur, zarur va boshqalar.

Ob'ektiv modallik, o'z navbatida, turli ma'nolarni o'z ichiga oladi:

1. gapda ifodalangan mazmunning borliqqa munosabati. Bu fe'l mayllari va ohang (nominativ so'z-gaplarda) orqali ifodalanadi va gap mazmunining real(noreal) ekanini farqlaydi.

2. sub'ektning "o'z" harakatiga munosabati. Bu modallik to'rt kichik kategoriyani birlashtiradi:

- a) aniqlik. Nol ko'rsatkich bilan karakterlanadi;
- b) mumkinlik, imkoniyati borlik. Olmoq, bo'lmoq kabi ko'makchi fe'llar bilan ifodalanadi.
- c) Zarurlik, darkorlik, majburlik. Modallikning bu ma'nosi kerak, lozim, darkor, zarur singari so'zlar orqali ifodalanadi.
- d) Hohish-istak. Bu ma'no maxsus modal fe'llar (hohlamoq, istamoq va boshqalar) orqali ifodalanadi.

Yuqorida sanab o'tilgan barcha modallik turlari ob'yektiv modallikka mansub bo'lib, diktumga oiddir.

Ikkinchi tip munosabat (sub'ektiv modallik) – bu so'zlovchining jumla mazmuniga ishonch, gumon, aniqlik- noaniqlik, rozilik kabi munosabatlaridir. Sub'ektiv modallik gapda ifodalangan mazmunga so'zlovchining munosabatini ifodalaydi va modusga kiradi. Sub'ektiv modallik kirish so'z vazifasida kelgan maxsus modal so'z yoki modal vazifasidagi boshqa so'zlar yordamida ifodalanadi. Sub'ektiv modallik orqali, o'z navbatida, so'zlovchining o'z fikriga turli munosabatlari namoyon bo'ladi: ishonch (albatta, kelaman), tasdiq (to'g'ri, kelaman), gumon(ehtimol, kelarman), achinish (afsus, kelaman) va boshqalar.

Uchinchi tip modallik esa o'z ichiga mumkinlik, istak, zarurlik kabi ma'nolarni o'z ichiga oladi.[47,80] Birinchi tip modallikning asosiy ifoda vositasi mayl kategoriyasi, ikkinchi tipniki- kirish (modal) so'zlar, uchinchi tipniki esa-kesimga (predikatga) qo'shiladigan holat kategoriyasi (Shcherba) xisoblanadi. Birinchi tip modallik gapning zaruriy belgisi, modallikning qolgan tiplari esa

gapning fakultativ belgisi ekanligi ko'rsatiladi. Shunday qilib, modallikning mazmun plani ham bir umumiy belgining yo'qligi uning ichki butunligiga putur yetkazadi. Modallik kategoriyasining yuqoridagi tiplarini ajratishda eng muhim narsa- sub'ektiv tomonga kam e'tibor qaratiladi. Xuddi shu sub'ektiv tomon birlashtiruvchi belgi vazifasini o'tashi mumkin. R.G.Sibagatov modallik, birinchi navbatda, so'zlovchining reallikka bo'lgan munosabatining aks etishidir, deb to'g'ri ta'kidlaydi. Uning fikricha, modallikning mazmun plani uchun so'zlovchi munosabatini birlashtiruvchi belgi sifatida asos qilib olish kategoriya butunligini saqlaydi. Modallikning munosabat ifodalanishini hamma e'tirof etadi. Munosabat esa shu munosabatga kirishuvchi ma'lum elementlarning bo'lishini taqozo etadi. Tilshunoslikda o'zaro munosabatda bo'lgan elementlar masalasi o'zining aniq talqinini topgan emas. Shuning uchun munosabatning o'zi ham shu kunga qadar noaniq bo'lib keldi. Gapni gap qilib turgan eng asosiy belgi nima, degan savolga ham ba'zilar modallik deb javob beradilar.[48,73]

Modallik va predikativlik haqida gap ketganda, ba'zan modallikni predikativlikka nisbatan juda keng tushuncha ekanligi,[36,80] ba'zan esa modallik predikativlikning uzviy bir qismi ekanligi ta'kidlanadi.[21,49] V.Vinogradov bir o'rinda predikativlik bilan modallikni tenglashtirib, "... predikativlik kategoriyasining to'g'ri, doimiy va bevosita ifodalanishi gap modalligidir" - deydi, ikkinchi o'rinda modallikni predikativlikni bir komponenti sifatida qaraydi. N.E.Petrov modallik va predikativlikning ma'lum chegarasini belgilash uchun predikativlikni logik - sintaktik kategoriya sifatida til sathi birligi, modallikni esa kommunikativ- sintaktik kategoriya sifatida nutq sathi birligi sifatida qarash lozim,- deydi. Ammo bu bilan ularning farqi aniq ochilmaydi. Chunki modallikning bir turi til sathiga ham oiddir.

Semantik planda modallik kategoriyasi uchun birlashtiruvchi belgi vazifasini bajaruvchi sub'ektivlik (so'zlovchi nuqtai nazari) predikativlik kategoriyasi bilan modallik kategoriyasi o'rtasida farqlovchi belgi vazifasini o'tashi mumkin. Birinchidan, modallik predikativlikka nisbatan keng tushunchadir. Chunki predikativlik faqat gap sathi uchun harakterli bo'lsa, modallik gap bo'lmagan

qurilmalar (masalan, soʻz birikmasi) uchun ham xosdir. Shuning uchun ham V.G.Admoni modallikni ikkiga- gapga xos boʻlgan modallik, soʻz birikmasiga xos modallikka boʻladi. Ikkinchidan gap sathida qaralayotgan modallik predikativlikning tarkibiy elementidir. predikativlik gap orqali ifodalanayotgan axborotning obʻektiv reallikka munosabatini umumiy tarzda bildirsa, modallik gap mazmunining soʻzlovchi nuqtai nazaridan obʻektiv borliqqa munosabatini yoki soʻzlovchining gap mazmuniga munosabatini bildiradi. Har ikki tipdagi modallikda ham subʻektivlik belgisi aloxida oʻrin tutadi.

Ingliz tilida 12 ta modal feʼllari mavjud boʻlib ular quyidagilar: **can, may, must, should, ought to, shall, will, would, need, dare, to be, to have (to have got)**. Oxiridagi ikki modallik bir xil maʼnoga ega. Qolgan 10 tasi defektli yoki nuqsonli yaʼni boshqa feʼllar xususiyatlari bularda mavjud emas. Yaʼni:

- 1) Ular 1-shaxs birlik –s qoʻshimchasini qabul qilmaydi.
- 2) Ularda feʼllik xususiyati mavjud emas, shuning uchun ularning analitik shakli mavjud emas.
- 3) Ularning (can va may dan tashqari) faqat bir xil shakli bor, oʻtgan zamon shakli mavjud emas.
- 4) Ular (ought dan tashqari) infinitivni to yuklamasisiz ishlatiladi.
- 5) Ularni soʻroq va inkor shakllarini hosil qilish uchun yordamchi feʼllar shart emas.

Barcha modal feʼllarni 2 xil inkor, toʻliq va qisqartirilgan shakli mavjud.

Toʻliq shakli

may not

must not

would not

should not

need not

Qisqartirilgan shakli

maynʼt

mustnʼt

wouldnʼt

shouldnʼt

neednʼt

Ularning ba'zilarida ham talaffuzda ham yozilishida alohida xususiyatlari bor:

cannot	Can't [ka:nt]
shall not	Shan't [ʃa:nt]
will not	Won't [wount]

Can

Bu modal fe'lining 2 xil shakli mavjud: hozirgi zamon uchun –can, va o'tgan zamon va istak mayli uchun –could

- *I can't dance now but I could when I was young.* [15,21]

- *I wish I could go with you.* [15,21]

Can to'liq bo'lmagan umumiy aspektdagi infinitive bilan ifodalansa

1. Jismoniy yoki aqliy qobiliyatni

Qobilyat “to be able to” bilan ham ifodalanadi

- *Mary can speak English quite well but she can't write it at all* (can = to be able, to know how to...) [15,22]

- *John can keep a secret if he wants to* (can = to be capable of) [15,22]

- *I can drive a car = I know how to...* [15,22]

- *I couldn't understand him when he spoke very fast* (= was unable to, was incapable of...) [15,23]

- *He could (was able to) speak English very well when he was twelve.* [15,23]

“to be able to” ni qobilyat ma'nosida kelasi zamon uchun ya'ni, can ning kelasi zamon shakli bo'lmaganligi uchun ishlatamiz.

- *Soon he will be able to speak English quite fluently.* [15,19]

Agar *Can* kichik qobilyatlarni ifodalasa to be able to bilan almashtirib qo'llanilishi mumkin.

- *I couldn't/was not able to do that new job; it was too difficult.* [15,19]

- *This man could/was able to cure all diseases.* [15,19]

Lekin to be able to ni boshqa qobilyatlar orqali biror narsaga erishish yoki uddasidan chiqishni ifodalash uchun qo'llaniladi. Shuning uchun to be able to

“qobilyat” va “ muvaffaqiyat” so’zlari bilan birikadi. Bu holatda “was able to” “uddalamoq”, “erishmoq” ma’nosini anglatyapti, could esa imkonsizlikni.

- *The fire brigade was able (succeeded in putting, managed) to put out the fire before it destroyed the other buildings. [15,25]*

- *I was able to go to the mountains yesterday as I had a day off (I could and went). [15,25]*

- *I was able to finish my work in an hour (I managed, I could and did it). [15,25]*

2. Ehtimollik

a) Ehtimollik vaziyatni ifodalaydi:

- *Anybody can make a mistake. [15,29]*

- *Hamma hato qilishi mumkin.*

- *You can hardly blame him for that. [15,29]*

- *Bu uchun uni ayblash oson emas.*

b) Ehtimollik qonun qoidalarni paydo bo’lishini ham ifodalaydi:

- *In old days a man could be sentenced to death for a small crime. [15,29]*

- *Oldingi davrlarda insonlarning kichkina qilmishlari uchun ham o’limga hukm qilsa bo’lardi.*

- *The Lower House alone can initiate financial measures. [15,29]*

- *Faqat Quyi palata vakillari moliyaviy masalalarni ko’rib chiqishni ilgari sura oladi.*

c) Fikr ehtimolligi (shuning uchun buni “nazariy” ehtimollik deb ham ataladi.)

- *The railways can be improved. (temiryo’llarni yaxshilanishi ehtimol, ular hali nihoyasiga yetkazilmagan) [15,31]*

Ehtimollik umumiy bayonotlarda “sometimes” kabi qo’llaniladi:

The sea can be rough. = The sea is sometimes rough.

Can so’roq gaplarda mumkinlikni, bayonotlarda ilojsizlikni ifodalaydi.

- *Can this be true? (buni haqiqatligi ehtimollik) [15,31]*

- *Nahotki bu haqiqat?*

- *This can’t be true. (buni to’g’riligi ilojsizlik) [15,31]*

3. Ruxsat

- *Can we go home, Miss?* [15,31]
- *Uyga ketsak bo'ladimi, honim?*
- *He can go now.* [15,31]
- *U endi ketsa bo'laveradi.*
- *The teacher said we could go home.* [15,31]
- *O'qituvchi uyga ketishimizga ruxsat berdi.*

Can is now more common than *may* (or *might*) to express the idea permission.

4. **Ta'qiqlash** (modal fe'llarni inkor shaklida qo'llanilishi. Ta'qiqlash ruxsatning inkori ya'ni ruxsat bermaslik)

- *You can't cross the street here.* [15,34]
- *Bu yerdan ko'chani kesib o'tish taqiqlanadi.*
- *You can't touch the exhibits in a museum (it is not allowed).* [15,34]
- *Can we stay here? - No, I'm afraid you can't. (It's not allowed.)* [15,34]

5. Iltimos.

- *Can you hold on a minute, please?* [15,34]
- *I daqiqa ushlab tura olasizmi, iltimos?*
- *Can I have some water?* [15,34]
- *Biroz suv olsam bo'ladimi?*
- *Can you put the meat in salted water?* [15,34]
- *Go'shtni tuzli suvga solib qo'ya olasizmi?*

Could xushmuomalalikning yuqori darajada ifodalaydi:

- *Could you come again tomorrow?* [15,37]
- *Ertaga yana kela olasizmi?*

II *Can* infinitivning istalgan shakli bilan ifodalanishi mumkin.

1. Kuchli shubha, ehtimoldan uzoqlik.

Bunday ma'no modal fe'lni inkor shakli + *perfect infinitive, continuous infinitive, yoki be* bilan ifodalanadi.

<p>He <i>can't be working</i> at this time (uning ishlayotganligi mumkin emas...)</p> <p>He <i>can't have seen</i> it (u uni ko'rgan bo'lishi mumkin emas).</p> <p>He <i>can't be there</i>.</p>	<p>- Bu vaqtda u ishlayotgan bo'lishi kerak.</p> <p>- U ko'rgan bo'lishi mumkinmas.</p> <p>- U u yerda bo'lgan bo'lishi mumkin emas.</p>
--	--

Could can ning o'rnida kuchli shubhani ifodalash uchun qo'llaniladi. Shuning uchun ifoda darajani tasvirlashda could va can o'rtasida farq bor. Could kuchliroq shubhani ifodalash uchun qo'llaniladi:

Can't Couldn't	be so old.	Juda qari
Can't Couldn't	be telling the truth	Rost so'zlayotgan bo'lishi
Can't Couldn't	have told the truth	Rost so'zlagan

2. Hayrat

Can va could so'roq gaplarda qo'llanilganda , o'zbek tiliga „nahotki“ deb tarjima qilinadi.

- *Can it be so late as all that?* [15,37]

- *Nahotki kech bo'lgan bo'lsa?*

O'tgan zamondagi harakatni ifodalashda a perfect infinitive foydalanildi.

- *Could he have known her before?* [15,37]

-*Nahotki u uni avval ham tanirdi?*

- *Could he have been telling her the truth?* [15,37]

- *Nahotki unga haqiqatni aytdi?*

- *Can (could) he have let you down?* [15,37]

Nahotki u sizni ketishizga ruxsat berdi?

Can hayratni ifodalashda inkor shaklda ishlatilmaydi.

a) Qo'shma gaplar orqali:

- *Can it be that you haven't seen him?* [15,37]

- *Nahotki uni ko'rmadingiz?*

b) turli xil leksik vositalar orqali:

- *Can you have **failed** to see him?* [15,37]

- *Nahotki uni ko'rolmadingiz?*

- *Can you **dislike** the book?* [15,37]

- *Nahotki ishbu kitob sizga yoqmasa?*

- *Can **nobody** have seen him?* [15,37]

- *Nahotki hechkim uni ko'rmadi?*

- *Can he have **never** written that letter?* [15,37]

- *Nahotki u sira hat yozmagan?*

3. O'pkalash.

Kishi nimanidir bajarishi yoki ma'lum bir yo'lni tutishi kerak, lekin bajarilmagan ish harakatni ifodalaydi. Bu holatda *could* shaklidan foydalaniladi.

- *You could at least have met me at the station, couldn't you?* [15,28]

- *Siz meni stansiyada kamida ikki marta ko'rdiz, shunday emasmi?*

Bu gada *could* bilan *might* ni almashtirib qo'llashimiz mumkin.

4. Maqsad. Bu holatda maqsad ergash gapli qo'shma gaplarda *could* shaklidan foydalaniladi.

- *I wrote down the telephone number so that I could remember it.* [15,28]

- *Telefon nomerini eslab qolay deb, uni yozib oldim.*

Quyida modal fe'l *can* bilan ifodalangan ba'zi iboralar berilgan:

Cannot/can't but do smth. – ni qilolmaslik.

I cannot but suggest... – *men tavsiya qilolmayman...*

- *We cannot but hope he is right.* – *Biz faqat umid qilishimiz kerak...* [15,28]

One cannot but wonder

as can be - an intensifying expression

- *They are as pleased as can be.* – *Ular judayam minnatdor.* [15,28]

- *It's as ugly as can be.* – *Bu judayam xunuk.* [15,28]

May

Bu modal fe'ning ikki shakli mavjud: may hozirgi zamon uchun va might o'tgan zamon va istak mayli shakli uchun. Shuning uchun might shakli ishlatiladi:

a) zamonlar moslashuvi qoidasiga ko'ra o'zlashtirma gaplarda (garchi bu holatda could fe'li afzalroq)

- *He told me that I might go.* [15,30]

- *U menga ketishim mumkinligini aytdi.*

- *The librarian told the man that he might take the book home.* [15,30]

- *Kutubxonachi o'sha kishiga kitobni uyga olib ketishi muminligini aytdi.*

b) Ba'zi sintaktik shakllar istak mayli shaklini talab qiladi.

- *However hard he might (or may) try, he will never manage to do the same.* [15,30]

- *Garchi u qattiq harakat qilsada, hech qachon bir xil ishni bajarishni uddalay olmaydi.*

- *I've brought you the book so that you may write your paper.* [15,30]

- *Qog'ozga yozishingiz uchun sizga kitob sotib oldim.*

I. May perfect bo'lmagan umumiy infinitive orqali ifodalanadi:

1. Ruxsat. Bu holatda u quyidagi ma'nolarni ifodalaydi *to have permission to, to be allowed to, to be permitted to.*

- *You may go now* (sizga borishga ruxsat berildi).

2. *May we leave this with you?* (bizga ruxsat beriladimi...? Is it all right if we leave it here?)

Iltifotli takliflarda ruxsat so'rash uchun ishlatiladi.

- *Might I use your telephone, please?* [15,30]

- Telefonigizdan foydalansam maylimi, iltimos?

- I wonder if I might borrow your book. [15,30]

- Kitobingizdan foydalansam bo'ladimi deb qiziqyapman.

II BOB. INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA MODALLIK MAYDONNING IFODA VOSITALARI QIYOSIY TAHLILI VA ULARNI TARJIMA QILISHDAGI MUAMMOLAR

II.1. Ingliz tilidagi modallik maydoni ifoda vositalarining o'zbek tilidagi muqobillari qiyosiy tahlili

Can, could, may, might, shall, should, ought to, will, would, va must boshqa fe'llardan shakli va ma'nosi bilan farq qiladi. (need va dare modal fe'l shakllari kam ishlatilganligi sababli, bu yerda e'tiborga olinmagan). Bog'langan fe'l iboralarida *be able to, have to, had better, used to, va be used to*.

Modallarning shakli va tuzilishi

Modallar:

1. 3-shaxs birlikka hozirgi zamonda - s qo'shimchasi qo'shilmaydi.
2. – ing shakli mavjud emas.
3. kelajakni ifodalay oladi (qobilyatni ifodalaydigan can bundan mustasno) va boshqalari ravishlardan foydalanib o'tgan zamonnini ifodalaydi.
4. Boshqa modallar orqali to'g'ridan - to'g'ri ifodalanmaydi.
5. Fe'l iboralarida boshqa fe'llarni yolg'iz infinitive shakli orqali foydalanish kerak.

Ko'pgina modal fe'llar *not* bilan qisqartirilishi va boshqalari olmosh bilan qisqartirilishi mumkin.

Modallarning ma'nolari

Modallar ko'pgina tillarda istak yoki boshqa mayllar orqali ifodalanib ko'p ma'nolarni ko'rsatib beradi.

Ular odatda sodir bo'lgan hodisani ko'rsatmaydi, harakatlar haqidagi fikrlarni ifodalaydi: ruhsat, masalan, sizga biror ish qilishga ruhsat berilgan lekin bu ishni bajarish unchalik zarur emas.

Ruhsat: *May we cook? (Do you object? or Is there a regulation against cooking?)*

Taom tayorlasak maylimi?

*Maslahat: **Should** we cook? (Is cooking a good idea?)*

Taom tayorlaymizmi?

*Zaruriyat: **Must** we cook? (Are we required to cook?)*

Taom tayorlashimiz shartmi?

So'rayotgan shaxs yuqoridagi savollarni so'rayotgan vaqtda ovqat tayyorlashi shart emas, ular kelajakda ovqat tayyorlashi va tayyorlamasliklari aniqligi bizga noma'lum, garchi bu erda *mayning* tub ma'nosi ular ovqat tayyorlashni hojlayotgan bo'lsa-da agar javobi ha bo'lsa ular ovqat tayyorlashadi, *mustning* tub ma'nosi ovqat tayyorlashni hojlamayapti agar javob yo'q bo'lsa ular ehtimol ovqat tayyorlashmaydi.

Ravishlar modallarni vaqtini ifodalashni ko'rsatadi

COULD (qobiliyat ma'nosida)

*-Terry **could** cook tomorrow, (kelgusida) [15,43]*

Terry ertaga taom tayorlay oladi.

*-Terry **could** cook every day. (odatiy) [15,43]*

Terry har kuni taom tayorlay oladi.

*-Terry **could** cook yesterday, (o'tgan) [15,43]*

Terry kecha taom tayorlay oldi.

Bu gaplarda boshqa fe'llar zamoni ham vaqtni ifodalay oladi

*- Terry **could** cook while the children are getting dressed. [15,44]*

- Bolalar kiyinishayotganda paytda Terry taomni tayorlashga ulgidi.

*- Terry **could** cook well when he came to see us last summer. [15,44]*

- Terry o'tgan yozda bizni ko'rgani kelganda yaxshi taom tayorlay olardi.

Ravishsiz modallar hozir va kelajakni aglata oladi.

*- We **should** respect our parents, (present and future) [15,44]*

- Biz ota-onalarimizi hurmat qilishimiz kerak.

Garchi **can/could**, **may/might**, **will/would**, and **shall/should** juftliklarida ba'zan hozir va o'tgan zamon bog'liqliklari mavjud, **could**, **might**, **would**, va

should alohida ma'nolarga ega. Yuqoridagi juftliklar hozirgi zamondagi anglatgan ma'nolariga muvofiq kelavermaydi.

can va ***could***

asosan qobilayat, ehtimollik va ruhsat ma'nolarini ifodalash uchun qo'llaniladi.

1. Qobiliyat – bular *be able to, is capable of*, va bazan *knows how to*.

Agar aynan zamon farqlari zarur bo'lsa va kelajakdagi qobiliyatni ifodalasa *be able to* ni o'rniga *can*ni qo'llashimiz mumkin.

Can hozirgi va kelasi zamonlarda qo'llaniladi.

Inkor va darak (*is able to*)

- Rosa **can** do these problems easily, but Jerry **cannot**. [15,109]

- *Roza bu muammolarni echimini tez topadi, lekin Jerryda aksi.*

- Sandy **can** start working tomorrow. [15,118]

- *Sandy ertani o'zidayoq ish boshlasa bo'ladi.*

O'rganilgan qobiliyat uchun *can* dan foydalanilmaydi.

- Roger will be able to swim better when he takes more lessons. [15,110]

- *Rogger suzish bo'yicha ko'proq mashqlar bajarsa u yahshi suza oladi.*

- Mr. Porter will be able to use the computer after he finishes the training course. [15,110]

- *Janob Porter malaka oshirish kurslarini tamomlagandan so'ng u komputerdan yahshi foydalana oladi.*

- Rosa **will be able to** do these problems easily on the test tomorrow, but Jerry will not. [15,122]

- *Roza ertaga bo'ladigan sinovlardan osongina masalalarni echa oladi, lekin Jerryda buni aksi bo'ladi.*

O'tgan zamon inkor shakli.

2. *Can* va *could* bilan ehtimollik (agar holat qulay bo'lsa biror narsa sodir bo'lishi mumkin)

- *No one is perfect; everyone can make mistakes.* [15,129] (hatolar bo'lishi mumkin)

- *Hech kim mukammal emas, hamma hato qiladi.*
- *Even good cooks **can** turn out bad food at times. [15,129] (ba'zan yomon ovqatlar tayyorlanishi mumkin)*
- *Hattoki yaxshi oshpaz ham vaqti vaqti bilan shirin taomlar tayorlay ololmasligi mumkin.*

Could canning o'rnida hozirgi va kelasi zamonlarda ehtimollikni kuchliroq ifodalaydi.

- *Even good cooks **could** turn out bad food at times, [15,121] (ehtimol lekin)*
- *Hattoki yaxshi oshpaz ham vaqti vaqti bilan shirin taomlar tayorlay ololmasligi mumkin edi.*
- *The dean **can** see you at 2:30. [15,112] (a definite possibility for an appointment)*
- *Dekan sizni soat 2:30 ko'rishi mumkin.*
- *The dean **could** see you at 2:30. [15,130] (Perhaps an appointment might be arranged.)*
- *Dekan sizni soat 2:30 ko'rishi mumkin edi.*
- *Our team **can** win the volleyball match. [15,129] (Winning is a definite possibility.)*
- *Bizni voleybol komandamiz g'oliblikni qolga kiritishi mumkin.*
- *Our team **could** win the volleyball match. [15,109] (Winning is unlikely but possible if certain conditions are met.)*
- *Bizni voleybol komandamiz g'oliblikni qo'lga kiritishi mumkin edi.*

Yuqorida could bilan berilgan barcha gaplarda, shartli ergash gap ifodalangan.

- *Even good **cooks** could turn out bad food if . . . [15,111]*
- *Hattoki yaxshi oshpaz ham vaqti vaqti bilan shirin taomlar tayorlay ololmasligi mumkin agarda....*
- *The dean **could** see you at 2:30 if . . . [15,111]*
- *Dekan sizni soat 2:30 larda ko'rishi mumkin agarda...*
- *Our team **could** win the volleyball match if . . . [15,113].*
- *Bizni voleybol komandamiz g'oliblikni qolga kiritishi munkin agarda...*

Ehtimollikni ifodalaydign inkor gaplar biror narsa sodir bo'lishi mumkin emasligini ifodalaydi.

- *The results of this experiment **cannot** be correct. [15,125] (The results are impossible.)*

- Bu tajribaning natijalari to'g'ri bo'lishi mumkin emas.(natijalar mumkin emas.)

O'tgan zamondagi extimollik: **could** + adverb(s) and/or a finite verb in the past:

ravish

- *The dean **could** see you yesterday. [15,126]*

- *Dekan sizni kecha ko'rishi mumkin edi.*

O'tgan zamon fe'li

- *The dean **could** see you but you broke your appointment. [15,126]*

- *Dekan kecha sizni qabul qilishi mumkin edi biroq uchrashuvingizni bekor qildingiz.*

Inkor: - *The judge **could** not have sent him to jail just for getting a parking ticket. It **could not** have snowed in Zanzibar. [15,123]*

- *Bekat pattasini olmaganligi uchun qozi uni qamoqqa jo'nata olmadi. Zanzibarda qor yog'masligi ham mumkin edi.*

3. ruxsat . can va could (be allowed to, be permitted to, have permission to) ko'p mutaxasislar ruxsatni ifodalash uchun may va can ni afzal ko'rishsada, hatto ko'pgina rasmiy tilda ham hozirgi va kelasi zamonda ruxsatni ifodalash uchun foydalaniladi. Quyida ularni o'tgan zamonda ishlatilishidagi farqlarga to'xtalib o'tamiz.

- *Anyone with a library card from the main library **can** borrow books from the branch libraries. [15,124]*

- *Har kim kitobxonlik bileti bilan asosiy kutubxonadan kitoblarni olishi mumkin.*

- *You **can** hand in your composition tomorrow instead of today if you need to revise it. [15,124]*

- *Agarda yozgan inshoingizni takrorlayman desangiz bugun topshirish o'rniga ertaga topshirishingiz ham mumkin.*

O'tgan zamonda, **could** (odatda ravish bilan yoki o'tgan zamoni ifodalaydigan qo'shma gaplar bilan) o'tgan zamonda berilgan biror ruxsatni ifodalash uchun ishlatiladi lekin endi ifodalangan xolat berilmaydi.

- *At one time anyone **could** travel without a passport, [15,124] (but not now)*

- *Bir vaqtlar har kim guvohnomasiz sayohat qila olar edi.*

- *Once anyone **could** buy land here, but now no one can. [15,127]*

- *Avvalari har kim bu erlarni sotib olishi mumkin edi, lekin hozirda unday emas.*

Ruxsat *have permission to, is permitted to, and was allowed to* orqali ham ifodalanadi. *Have permission to* ruxsat zarur va qabul qilingan degan ma'noni anglatadi. *Are permitted to* va *allowed to* zarur bo'lmagan maxsus ruxsat ma'nosini anglatadi.

- *At one time anyone was allowed to (could) swim in the Warner's lake, but now the only people who are allowed to (can) are those who have permission. [15,129]*

- *Bir vaqtlar Verner ko'lida suzish mumkin edi, lekin hozirda ruhsatnomasi borlargina suza oladi.*

can va could ning boshqa xolatlarda foydalanishi iltifotli takliflarda, **could can** ga qaraganda xushmuomalalikni ifodalaydi.

- ***Can** you see me now? [15,103]*

- *Siz meni hozir ko'ryapsizmi?*

- ***Could** you see me now? [15,103] (kuchli shubha va o'sha inkorni kuchli extimolligini anglatadi)*

- *Siz meni hozir ko'ra olyapsizmi?*

iltifotli buyruqlarda so'zlovchi buyruq berilgan shaxs bilan bir xil mavqeda bo'ladi.

- *You **can** finish typing this letter while I make a phone call, (politely,*

"Finish typing this letter.")

- *Men qo'ng'iroq qilib bo'lgunimga qadar siz xatni yozib bo'lasiz.*

may and might

May va **might** asosan ruxsat va ehtimollikni ifodalash uchun qo'llaniladi

1. may bilan ruxsat: may va can odatda almashib ishlatilishi mumkin, ba'zi mutaxassislar rasmiy tilda may dan foydalanishni afzal ko'rishadi. Might ba'zan o'tgan zamoni ifodalash uchun ishlatiladi, lekin u could bilan almashtirib qo'llanilishi mumkin. Ravishlar va boshqa fe'llar vaqtni aniq ifodalash uchun ishlatiladi.

Hozirgi zamon

- *You **may** wait here now until the doctor can see you. [15,106]*
- *Shifokor sizni ko'rib bo'lgunga qadar siz shu erda kutib turishingiz mumkin.*

O'tgan zamon, o'zlashtirma gap

- *The nurse told them that they **could (might)** wait in the waiting room. [15,106]*
- *Hamshira ularga kutish honasida kutib turishlarini aytdi.*

Kelasi zamon

- *You **may** come back at ten o'clock tomorrow. [15,107]*
- *Siz ertaga soat 9 da kelishingiz mumkin.*
- *You **may** remind me again next week. [15,107]*
- *Siz menga kelasi hafta yana eslatib qo'yasiz.*

Might bilan o'tgan zamondagi ruxsat ifodalanmaydi. O'tgan zamondagi (see could, permission, above)

2.may va might bilan extimollik:

- *My car **may** need new tires. [15,109]*
- *Avtomobilimga yangi shinalar kerak bo'lishi mumkin.*
- *The answer to this problem **may not** be correct. [15,109]*
- *Bu masala uchun berilgan savol notog'ri bo'lishi mumkin.*
- *Causes of the poor test results **may** be understood later. [15,110]*
- *Bu yomon testlarning natijalari keyinroq oshko'r bo'ladi.*

Might may ga qaraganda kuchliroq shubhani ifodalaydi. [15,110] (see could, above).

- *My car **might** need new tires. [15,109]*
- *Avtomobilimga yangi shinalar kerak bo'lib qolishi mumkin.*

- *The answer to this problem **might not** be correct. [15,109]*
- *Bu masala uchun berilgan savol notog'ri bo'lib qolishi mumkin.*
- *Causes of the poor test results **might be** understood later. [15,109]*
- *Bu yomon testlarning natijalari keyinroq oshko'r bo'lib qolishi mumkin.*
- *We **might** go to Florida this winter, or we **might** go to Texas instead. [15,110]*
- *Biz bu qishda Floridaga borish o'rniga, yoki Texasga ham borib qolishimiz mumkin.*

May va **might** extimollik ma'nosida odatda so'roq gaplarda ishlatilmaydi. Can va could odatda foydalaniladi.

O'tgan zamon extimollik (xali ani emas): **may** + **have** + past participle:

- *They **may have found** a solution to the problem. [15,112]*
- *Ular masalaga echim topgan bo'lishlari ham mumkin.*
- *Warren and Sally **may have had** an accident. [15,112]*
- *Warren va Sally avariyga uchragan bo'lishlari ham mumkin.*

May o'tgan zamonda **might** yoki **could** ga o'zgaradi:

- *He thought that his car **might** need new tires. [15,112]*
- *Avtomobiliga yangi shinalar kerak bo'lib qolishi mumkinligini u o'yladi.*
- *He found that his car **could** need new tires. [15,112]*
- *Avtomobiliga yangi shinalar kerak bo'lib qolishi mumkinligini topdi..*

will va would

1. **will** bilan rozilik (with a personal subject only, in all tenses):

- *I **will** (agree to) help you. [15,113]*
- *Men sizga yordam bera olaman.*
- *We **will** sign the contract immediately. [15,113]*
- *Biz hozirni o'zidayoq shartnomani imzolaymiz.*
- *I **will** be there at 10:15 tomorrow, [15,113] (a definite appointment)*
- *Men u joyida ertaga soat 10:15 da bo'laman.*

2. **iltifotli buyruqlar**, takliflarda (**Would** kuchli shubhani ifodalaydi.)

- ***Will** you please open the door for me. [15,113]*
- *Men uchun eshikni ochib qoysangiz.*

- **Would** you please open the door for me. [15,113] (even more polite)
- Men uchun eshikni ochib qoya olasizmi..
- **Will (would)** you like another cup of coffee? [15,113]
- Yana bir chashka qahvaga qalaysiz?
- **Will** you come to dinner at my house tomorrow? [15,113]
- Ertaga menikiga tushlik qilgani kela olasizmi?

O'tgan zamondagi takrorlangan ish harakatlarni **would** ifodalaydi. You can often use instead of **used to** ning o'rniga **would** dan foydalanishimiz mumkin.

- When we were children, we **would** often **make** our mother angry by pretending to quarrel. We **would disagree**, we **would complain** about each other, and sometimes we **would** even **wrestle** and **pretend** to hit each other. We **would do** all these things just to get our mother's attention. [15,130]

- Biz bolaligimizda, ba'zan onamizni jaxli chiqsin deb urishganga o'xshab olar edik. Biz qarshi ham bo'lar edik, biz bir birimiz ustimizdan shikoyat ham qilar edik, va ba'zan hattoki bir birimiz urishib kurashib ham turar edik. Biz bularni barini onamizni e'toborini o'zimizga qaratish uchun qilar edik.

3. will bilan taxmin, tabiat hodisalarini ham, ayniqsa ilmiy va texnik asarlardagi aniq bo'lgan natijalarni ifodalaydi.

- Water **will** freeze at 0° Celsius (32°F). (It always freezes. . . .)
- Suv 0° gradusda muzlaydi.
- When these chemicals are mixed, the reaction **will** be as follows. (The reaction is always. . .) [15,125]
- Bu hamma kimyoviy unsurlarni aralashtirganimizdan so'ng quyidagi qorishma hosil bo'ladi.
- Boys **will** be boys. [15,125] (Boys always behave a certain way.)
- Bolalar bolaligicha qoladi.

shall va should

I shaxs savollarda: I va we dan oldin **shall** ishlatiladi.

- **Shall (should)** we go hi Florida next spring? [15,126]
- Floridaga salom deb kelasi bahorda boramizmi?

- **Shall** (should) I fix lunch now? [15,126]

- Tushlikni hozirlashim kerakmi?

Should (yuqoridagi) kuchli shubxa va noaniqlikni ifodalayapti. U yana so'roq gaplarda maslaxat ma'nosini ham ifodalaydi, (quyida ko'rsatilgan)

should va ought to

should va *ought to* **maslaxat** va buyruqlarni ifodalaydi.

Umumiy haqiqatlarda:

- Children **should** be respectful to older people. [15,126]

- Kichkinalar kattalarga nisbatan hurmatli bo'lishlari kerak.

- Children **ought to respect** older people. [15,126]

- Kichkinalar kattalarni hurmat qilishlari kerak.

- Drivers **should** be careful when it rains. [15,126]

- Haydovchilar yomg'ir yoqqanida ehtiyotko'r bo'lishlari kerak.

- Drivers **ought to** be careful when it rains. [15,126]

- Haydovchilar yomg'ir yoqqanida juda ham ehtiyotko'r bo'lishlari kerak.

Ought to ko'pincha inkor gaplarda ishlatiladi:

- Children **should not** be disrespectful to older people. [15,126]

- Kichkinalar kattalarga nisbatan hurmatsizlik qilmasliklari kerak.

- Drivers **should not** be careless when it rains. [15,126]

- Haydovchilar yomg'ir yoqqanida tartibsiz bo'lmasligi kerak.

Ravishlar va boshqa fe'l zamonlari bilan aniq vaqt ko'rsatiladi:

- **Tomorrow** you **should** pay the gas bill. [15,126]

- Ertaga siz foydalangan gaz uchun pul to'lashingiz kerak.

- **Tomorrow** you **ought to** pay the gas bill. [15,126]

- Ertaga siz albatta gaz uchun pul to'lashingiz shart.

- Jonathan **should** be making better grades than he is.

- Jonatan unga nisbatan yahshiroq baholar olishi kerak.

- Jonathan **ought to** be making better grades than he is. [15/126]

- Jonatan unga nisbatan yahshiroq baholar olishi shart..

Should ning maxsus qo'llanilishi

Buyruq va so'roq fe'llardan keyin, *should* asosiy fe'l bilan birgalikda istak mayli o'rnida qo'llanilishi mumkin.

- *The commander ordered that the flag (should) fly at half mast.* [15,129]

- *Komandon bayroqni machta o'rtasida hilpirashini buyurdi.*

- *Government regulations require that the price (should) be cut.* [15,129]

- *Boshqarma qoidalariga asosan narh-navolar pasaytirilishi shart.*

Ko'p umumiy gap shakllarida buyruqlar va so'roqlar uchun infinitivdan ham foydalanishimiz mumkin.

- *The commander ordered the flag to be flown at half mast.* [15,129]

with should or

subjunctive: *The police directed that we (should) take the detour.* [15,129]

Politsiya ko'rsatmasiga asosan biz aylanib o'tishimiz kerak edi.

with infinitive: - *The police directed us to take the detour.* [15,129]

- *Aylanib otishimiz uchun polisiya ishora qildi.*

Shartli gaplarda ***Should*** if o'rnida qo'llanilishio mumkin.

- *If she comes early, tell me.* [15,129]

- *Agarda u ertaroq kelsa, menga habar bersangiz.*

- ***Should she come*** early, tell me. [15,129]

- *Agarda u ertaroq kelguday bo'lsa menga u haqda habar qilsangiz.*

- *If Herb finds shoes that fit him, he will buy them.* [15,129]

- ***Should Herb find*** shoes that fit him, he will buy them.

- *Agarda Herb o'ziga loyiq poyafzal topa olsa u sotib oladi.*

Must va have to

Have to bo'lishli gaplarda *must* bilan, *had to* esa o'tgan zamonda *must* ning ishlstilishi mumkin.

ZARURIYAT:

- *You must (have to) pass a test before you enter the computer course.* [15,127]

- *Computer kursiga kirishdan oldin siz sinovdan o'tishingiz shart.*

- *You must (have to) pay for all your groceries at the cash register.* [15,127]

- *Barcha sotib olingan mahsulotlaringiz uchun kassaga to'lab oqyishingiz shart.*
- *Alan and Martha must (have to) get a marriage license before the wedding. (will have to is possible) [15,127]*

- *To'yidan oldin Marta va Alan nikoh guvohnomasini olishlari shart.*

O'tgan zamondagi zaruriyat had to orqali ifodalanadi.

- *Irvin had to take an eye test before renewing his driver's license. [15,127]*
- *Irvin haydovchilik guvohnomasini qayta tikalashdan oldin ko'z tekshiruvidan o'tishi shart edi.*
- *Theresa had to buy five books this term. [15,131]*
- *Tereza bu semestrda 5ta kitob sotib olishi shart.*

Zaruriyatni yetishmasligi do not have to orqali ifodalaniladi.

Hozirgi zamon: - *We don't have to (do not need to) buy many books this term. [15,131]*

- *Biz bu semestrda ko'p kitob sotib olishimiz shart emas.*
- *George does not have to work because his father gives him enough money to go to school. [15,131]*
- *George ni ishlashi shart emas, chunki uni otasi oqishi uchun etarlicha mablag' beradi.*

O'tgan zamon: - *Doris did not have to pay as much as she expected to repair her car. [15,131]*

- *Doris mashinasiga kutilgandan ko'ra ko'proq mablag' sarflashi shart emas edi.*
- *I did not have to hand in my composition last week. [15,131]*
- *Men o'tgan hafta inshoyimni topshirim shart emas edi.*

Ta'qiq – must + negative:

- *Pedestrians must not cross the expressway except on the bridge. [15,131]*
- *Piyodalar avtomagistral yo'lini kesib o'tmasliklari shart, ko'prik bundan istisno.*
- *Marilyn must not throw trash in the parking lot. [15,131]*
- *Merlin avtomobillar uchun mo'ljalangan bekatga ahlat tashlamasligi shart.*

mantiqiy zaruriyat – **Must** hozirgi, o'tgan, kelasi zamonlarda berilgan gaplardan natija yoki xulosani ifodalay oladi.

Hozirgi zamon

- *He has many accidents; he must be a careless driver.* [15,131]
- *Unda bahtsiz hodisalari ko'p bo'ladi; u tartib buzar haydovchi bo'lsa kerak.*
- *She came in with her umbrella dripping; it must raining outside.* [15,131]
- *Tashqarida yomg'ir yoqqanligi sababli; u soyaboni bilan yurishi shart edi.*
- *My answer to problem two is wrong; I must be using the wrong formula to solve it.* [15,131]
- *Bu muommoga ikki javobim noto'g'ri; uni echimini topish uchun men noto'g'ri formuladan foydalanyapman shekili..*

Must savollarda **Must you go?** Kabi ifodalanishi mumkin **I don't want you to go.** [15,131]

O'tgan zamonda (must + have + PAST PARTICIPLE):

- *You must have studied hard studied hard to get such good grades.* [15,131]
- *Siz qunt bilan oqigan bo'lsangiz keraki shunday yahshi baholar olish uchun.*
- *He must have had many accidents to lose his driver's license.* [15,131]
- *Haydovchilik guvohnomasini oldirganini sababi u ko'p bahtsiz hodisalarni yo'lda qilganligi uchun bo'lsa kerak.*

Kelasi zamon:

Agar be asosiy fe'l bo'lsa , *must + be* dan foydalaniladi. Agar asosiy fe'l be bo'lmasa, *must + be + going to + asosiy fe'l* dan foydalaniladi.

be asosiy fe'l sifatida

- *Everyone in the new play practiced late today; the dress rehearsal must be tomorrow.* [15,132]
- *Yakuniy repetitsiyamiz ertaga bo'lganligi sababli, barchamiz kechasi bilan yangi piesani mashiq qilishga majbur bo'ldik.*

Boshqa fe'llar asosiy fe'l sifatida:

- *Andy is looking everywhere for his new tennis racquet; he must be planning to play tennis this afternoon.* [15,132]
- *Andy bugun tushlikda tennis oynashni rejalashtirishi kerakligi sababli u hamma yoqdan yangi tennis raketkasini qidirypdi.*

- *Clara cleaned house today; she must be going to have company. [15,132]*
- *Klara bugun uyni tozaladi, chunki u mehmon kutishi shart edi.*
- *The sky is clear and the temperature is dropping fast; it must be going to freeze tonight. [15,132]*
- *Osmonda bulutlar yo'q va havo harorati tez suratda tushib ketyapti, er muzlaydiganga o'xshab turibdi.*

Used to + infinitive o'tgan oddiy zamondagi doimiy ish harakatni ifodalaydi.
Used to modal fe'l bilan qo'llanilmaydi.

- *Travelers **used to** cross the Atlantic by ship and then take a train, but these days they fly all the way. [15,132]*
- *Sayohlar Atlantic ummonini kema orqali suzib o'tishga o'rganib qolganlar, keyin poezd orqali, lekin shu kunlarda ular parvoz qilishmoqdalar.*
- *When I was a small child, I often **used to** argue with my brother, but now we agree most of the time. [15,132]*
- *Men yoshligimda, odatda akam bilan urishar edim, lekin hozir biz til topishib olganmiz.*
- *People **used to** believe that the earth was flat, but now we know that it is a sphere. [15,132]*
- *Insonlar yerni tekkis ekanligiga ishonar edilar, lekin hozirda biz bilamizki u sfera.*
- *When we were children, we often **used to** make our mother angry by pretending to quarrel. We used to disagree, we **used to** complain about each other, and sometimes we used to wrestle and pretend to hit each other. We **used to** do all these things just to get our mother's attention. [15,132]*
- *Biz yoshligimizda tez tez onamizi jahli chiqishiga o'rganib qolgan edik, urushganga o'hshab olar edik. Biz qarshi ham bo'lar edik, biz bir birimiz ustimizdan shikoyat qilishga ham o'rganib qolgan edik, va ba'zan hattoki bir birimiz urishib kurashishga ham o'rganib qolgan edik. Biz bularni barini onamizi e'toborini o'zimizga qaratish uchun qilishga o'rganib qolgan edik.*

Be used to + -ing shakli, ot yoki olmosh o'rganib qolgan degan ma'noda qo'llaniladi. Zamon be orqali ko'rsatiladi.

- *Our cat used to sleeping in a basket.* [15,132]

- *Bizning mushugimiz savatchada uxlashga o'rganib qolgan.*

- *People who are used to drinking coffee when they get up in the morning do not like to go without it.*[15,132]

- *Shunday insonlar borki ertalabda o'rnilaridan turgandan so'ng qahva ichishga ko'nikib qolishgan va ichmasdan qo'ymaydi.*

- *When I lived I the northern Canada I was used to cold weather, but now that I live in Southern Florida, I am used to the heat.* [15,132]

- *Shimoliy Kanadada yashaganimda men sovuq havoga o'rganib qolganman lekin hozirda, janubiy Floridada yashayotganligim sababli, yuqori haroratga ko'nikdim.*

O'zbek tilida modallikni ifodalovchi vositalar gap shakliga bir butun holda qo'shib, so'zlovchining o'zi anglatayotgan fikrning aniqligiga, chinligiga ishonch darajasini, voqe'likdan taajjublanihini, afsuslanishini ifodalaydi:

1. Fikrning aniqligini ifodalovchi modallar o'z navbatida quyidagicha guruhlanadi:

a) fikrning rostligini, realligini ifodalovchilar: *darhaqiqat, haqiqatan, haqiqatda, filhaqiqat* (eskirgan): *D a r h a q i q a t, bu mojaroning boshqa oqibatlari hozir uning ko'ziga o'z-o'zidan barham topgan va topayotganday ko'rinar edi* (Abdulla Qahhor). *H a q i q a t a n, keyinroq eshitsa, kelini: "Yana o'qiyman" degan gap chiqaribdi* (Odil Yoqubov) kabi;

b) fikrning qat'iyligini ifodalovchilar: *shubhasiz, so'zsiz, shaksiz* kabi: *Bu, sh u b h a s i z, bizning yutug'imiz* (Abdulla Qahhor) kabi;

c) anglatilayotgan voqelikning yuz berishiga ishonch bildiruvchi: *albatta* (She'riyatda *albat* shaklida ham uchraydi): *Lekin jigar.. Esga tushsa, achinaman, a l b a t t a* (Uyg'un). *..bu gapining ham ustidan chiqadi, a l b a t t a* (Odil Yoqubov) kabi;

d) anglatilayotgan voqelikning yuzaga kelishi tabiiy ekanini ifodalovchilar: *o'z-o'zidan, tabiiy* kabi: *T a b i i y, Yefim Yefimovich ham bu yangido'stlaridan osonlikcha ko'ngil uzolmas edi* (Hakim Nazir) kabi;

e) fikrning chinligi, realligini eslatuvchilar: *rostdan, darvoqe, aslida (asli, ba'zan, aslan shaklida ham uchraydi): D a r v o q e, bu gap raisning uyida ham aytilgan edi* (Said Nazar) kabi.

2. Fikrning noaniqligini ifodalovchi modallar o'z navbatida quyidagicha guruhlanadi:

a) fikrning taxminiy ekanini ifodalovchilar: *shekilli, chog'i, chamasi* kabi: *Ha, yana bir ta'ziringni beradigan bo'ldim, ch a m a s i!* (Uyg'un). *Bu gapim raisga og'ir botdi sh e k i l l i, o'zi bosh bo'lib bolalarini dalaga olib chiqdi* (O'tkir Hoshimov) kabi;

b) fikrning gumonli ekanini ifodalovchilar: *ehtimol, balki* kabi: *B a l k I u yerlarda ko'p dilbar Manzaralar jilva qilgandir...* (Uyg'un). *Boshqa payt bo'lganida Latofat, e h t i m o l, bu faryodga chidab turolmasdi* (Odil Yoqubov) kabi;

c) fikrning tasmolli ekanini ifodalovchilar: *xoy-naxoy, aftidan, mazmuni* kabi: *Sharofat, a f t i d a n, bunaqa gaplar bilan .. shu yerda biron mojaro boshlab dod solmoqchi edi* (Abdulla Qahhor) kabi;

d) fikrning chinligiga gumon ham, ishonch ham ifodalovchilar: *har qalay, har holda* kabi: *Jahonning kattaligi aniq o'lchangancha yo'q; h a r h o l d a, bir soldatning qalbidan kichik bo'lur* (G'afur G'ulom) kabi.

3. Ayrim modallar yuz bergan voqea-hodisadan so'zlovchining taajjubini, afsusini ifodalaydi: *ajabo, attang, esiz, tavba, xayriyat* kabi: *A j a b o, shu o'zimizning Saodatmi?!* (G'afur G'ulom). *A t t a n g, shunday dolzarb vaqtda eng yaxshi brigadirimiz yotib qoldi-da* (Abdulla Qahhor) kabi.

Bundan tashqari, mumkinlik, imkoniyati borlik, olmoq, bo'lmoq kabi ko'makchi fe'llar bilan ifodalanadi. Xoxish-istak, bu ma'no maxsus modal fe'llar (xoxlamoq, istamoq va boshqalar) orqali ifodalanadi.

II.2. Ingliz tilidagi modallik maydoni ifoda vositalarining o'zbek tiliga tarjima qilish masalasi tahlili

1. Modal fe'llar infinitiv orqali ifodalangan harakat yoki holatga so'zlovchining munosabatini ifodalaydi. Ular infinitive orqali ifodalangan harakatga nisbatan ehtimollik, majburiyat, zaruriyat, maslaxat, mumkinlik, imkonsizlik, shubha, ishonchsizlik kabi munosabatni ifodalashga xizmat qiladi. Modal fe'llar: *can (could), may (might), must, should, ought, shall, will, would, need, dare*. Modallar *to be* + Infinitive va *to have*+ Infinitive orqali ham ifodalaniladi.[19,118]

Modal fe'llar defektli (ya'ni nuqsonli) deb ham ataladi, chunki ularning ko'pi (*dare* va *need* dan tashqari) fe'llik va analitik shaklga ega emas. Bundan tashqari ular III shaxs birlikka -s qo'shilmaydi. Ularning quyidagi xususiyatlari ham mavjud:

1) ularning hammasi (*ought* va ba'zan *dare* , *need* dan tashqari) to siz infinitive orqali ifodalaniladi.

2) ularning hammasi (*dare* va *need* dan tashqari) so'roq va inkor gaplarda yordamchi fe'l do siz ishlatiladi.

3) hamma modal fe'llarni 2 xil shakli mavjud – to'liq va qisqartirilgan.

should not — shouldn't

may not — mayn't

must not — mustn't

need not — needn't

dare not — daren't

Note the peculiar contracted form of some modal verbs:

cannot — can't [kant]

shall not — shan't [shant]

will not — won't [wount]

2. *Can*.

Can 2 xil shaklga ega: *can* hozirgi zamon va *could* o'tgan zaamon uchun qo'llaniladi.

- *"I **can't** explain it," said Therese. "I **can't** explain anything I did today."*

(Heym) "[15,130]

- *"Men buni tushintirib bera olmayman "dedi Teres". Men bugun nimadir qilganimi tushintirib bera olmayman.*

- *He jumped as high as ever he **could**. (Galsworthy) [15,130]*

- *U qo'lidan kelganicha balandga sakradi.*

- *How weakened she was I **had not been able** to imagine until I saw her at the railway station in Chinkiang. (Buck) [15,130]*

- *Men Chinkiang temir yol bekatida uni uchratmaginimcha uni qanchalik to'liqqan ekanligini tasavvur ham qila olmas edim.*

Can qobilyat yoki iqtidorni, mumkinlikni, shubxa yoki hayratni ifodalaydi.

1. Jismoniy yoki aqliy qobilyat.

- *Cousin Val **can't** walk much, you know, but he **can** ride perfectly. He's going to show me the gallops. (Galsworthy) [15,130]*

- *Bilasizmi, amakivacham Val uzoq yura olmaydi, lekin u otda yahshi chopadi. U menga otlarni ko'rsatmoqchi.*

Bu gapda *can* faqat hozirgi oddiy infinitive qo'llanilyapti.

2. Ehtimollik

a) vaziyatga bog'liq:

- *I **could** not go to the theatre yesterday because I was busy. [15,122]*

- *Kecha men bandligim sababli teatrga bora olmadim*

- *You **can** have the book when I have finished it. [15,122]*

- *Kitobni o'qib bo'lganimdan so'ng olishingiz mumkin.*

- ***Can** I have my photo taken? [15,122]*

- *Tushgan suratimi olsam bo'ladimi?*

So'ngi 3 ta gapda *can* ruxsatni ifodalash ma'nosida may ga yaqin.

(b) mavjud qonun qoidalarga bog'liq bo'ladi:

- *Every citizen **can** get medical treatment free of charge. [15,122]*

- *Har bir fuqoro davlat tomonidan tibbiy davolanish huquqiga ega.*
- *You **cannot** play football in the street [15,122] (i. e. you have no right).*
- *Siz ko'chada futbol o'ynolmaysiz (sizni huquqingiz yo'q)*

Can oddiy infinitive ehtimollikni ifodalaydi.

Could iltifotli so'roqlarda ishlatiladi.

- ***Could** you give us a consultation tomorrow? [15,122]*
- *Siz bizga ertaga maslahat bera olasizmi?*

3. Shubha, hayratni ifodalaydi. (ular yaqin bog'langan bo'ladi).

Bunday ma'nolarda *can* so'roq va inkor gaplarda infinitivning barcha shakllari bilan qo'llaniladi, garchi so'roq gaplarda hayrat ifodalansada.

- *No wonder her father had hidden that photograph... But **could** he hate Jon's mother and yet keep her photograph? (Galsworthy) [15,130]*
- *Uni dadasi suratni berkitib qo'ygani hayratlanarli hol emas. Nahotki u Jonni onasidan nafratlangan bo'lsada u suratni hali hamon saqlar edi.*
- *"That is not true!" exclaimed Linton, rising in agitation. "It **cannot** be; it is incredible, it **cannot** be." (E. Bronte) [15,130]*
- *"Bu yolg'on – dedi Linton hayajon bilan sakrab. – Bunday bo'lishi mumkin emas.*
- ***Can** she be waiting for us? [15,122]*
- *Shunday bo'lishi mumkinmi, u bizni kutib turishi?*
- *She **cannot** be waiting for us. [15,122]*
- *U bizni kutmasligi mumkin emas. Nahotki u bizni kutyapdi?*
- ***Can (could)** she have said that? [15,122]*
- *Nahotki u shuni aytgan bo'lsa?*
- *There **could** not have been such relentless unforgiveness. (Galsworthy) [15,130]*
- *Shunday qattiq qol kechirimaydigan insonni o'zi bo'lishi mumkin emas*
- *"Oh!" cried Fleur. "You **could** not have done it." (Galsworthy) [15,130]*
- *Buni siz qilganligingiz mumkin emas- deb baqirib yubordi Fler*
- ***Can** she have been waiting for us all the time? [15,122]*
- *U bizni hali ham kutishimi mumkinmi?*

- *She **cannot** have been waiting for us all the time. [15,122]*
- *U bizni hali ham kutishimi mumkin emas.*
- *Confusion came on Jon's spirit. How **could** she say such things, just as they were going to part? (Galsworthy) [15,130]*
- *Jon o'ylanib qoldi. Ular ajrashayotgan payitda u qanday qilib bunday narsalarni gapira oladi.*
- *What **could** she have seen in that fellow Bosinney to send her mad? (Galsworthy) [15,130]*
- *U o'sha Bossinida nimani topdi ekan aqli yo'qotadigan darajada?*
- *Brett. They saw us. I hope they didn't recognize us. [15,127]*
- *Genevra. The car was going too fast. They **couldn't** have seen us. (Gow and D'Usseau) [15,130]*
- *Brett. U bizlarni ko'rdi. Ular bizni tanimadi deb umid qilaman. Genevra. Avtomobil juda ham tez harakatlanar edi. Ular bizni ko'ra olmas edi.*

So'nggi 2 ta gapda *could* va *can* ning o'rnini ma'nolarda xech qanday o'zgarishsiz almashtirsa bo'ladi.

Could bilan Perfect Infinitive **can** bilan Perfect Infinitive kabi bir xil ma'noga ega , faqat inkorda *can* bilan bunday kategoriyaga ega emas.

Agar harakat o'tgan zamoni ifodalasa, Perfect Infinitive ishlatiladi. Infinitivning boshqa shakllari ishlatilishi ozgina qiyinchilik keltirib chiqaradi.

3. **May.**

May modal fe'li 2 xil shaklga ega: *may* hozirgi zamon uchun va *might* o'tgan zamon uchun. *To be allowed* and *to be permitted* iboralari bir xil ma'noga ega, ular **may** ning yasalmaydigan shaklini ta'minlashga xizmat qiladi.

- *"**May** I come along?" asked Karen. (Heym) [15,130]*
- *"Sizni oldingizga kelib tursam maylimi? so'radi Karen*
- *Jolyor thought he **might** not have the chance of saying it after. (Galsworthy) [15,130]*
- *Jolyor bunday gapirishga fursat yana keyin bolmasligini o'yladi.*
- *You are to stay in bed until you **are allowed** to get up. (Du Maurier) [15,131]*

- *Sizga ruxsat bermagunga qadar joyingizda qolishingiz kerak.*

May ruxsatni, ishonchsizlikni, extimollikni, o'pkalash ma'nolarini ifodalashda qo'llaniladi.

1. Ruxsat.

- "*May I use your phone?*" (*Heym*) [15,131]

- *Maylimi telefongizdan foydalansam?*

Ta'kidlab o'tilganidek, *can* ham turli ma'nodagi ruxsatni ifodalash uchun qo'llaniladi:

You may take the book bu gap so'zlovchi ruxsat beryotganini anglatadi; *You can take the book* bu gapda kishi kitobni olmaslikdan boshqa vaziyat mavjud emas.

May faqatgina hozirgi zamon infinitive bilan ruxsat ma'nosini ifodalaydi. Bu yerda biz ruxsat va ta'qiq jumllaridagi farqni ta'kidlab o'tishimiz kerak.

Modomiki, birinchisida *may* bilan ifodalansa, ikkinchisida *may not* dan tashqari boshqa usullarda ham ifodalash mumkin. Ruxsat so'rash ma'nosidagi savollarga javob *don't* yoki *must not* orqali ham ifodalanadi.

- *May I read the letter?* [15,127]

- *Maylimi xatni o'qisam?*

- *No, don't, please.* [15,127]

- *Yo'q unday qilmang, iltimos*

Don't may not ga qaraganda biroz qat'iyroq, biror ish harakatni bajarilishiga kesatiqdan ko'ra, biror ish harakatni bajarmaslikni so'rash uchun ishlatiladi.

Must not harakatni bajarayotgan kishini emas, o'sha faktlar, qoidalar yoki vaziyatni tanqid qilish.

- *You must not smoke so much.* [15,127]

- *Siz ko'p chekishingiz mumkin emas.*

2. harakatni, xolatni, voqeani amalga oshirishda ishonchsizlik:

- "*You may think you're very old,*" he said, "*but you strike me as extremely young.*" (*Galsworthy*) [15,131]

- *Siz o'zingizni qari deb hisoblaysizmi,- dedi u,- lekin siz menga juda yosh ko'rinasiz.*

- *She was and remains a riddle to me. She **may** and she **may not** prove to be a riddle to you. (Dreiser) [15,131]*

- *U men uchun har doim topishmoq bo'lgan va bo'lib qoladi. Balkim u siz uchun ham topishmoq bo'lib qolar balkim yo'q.*

Bu yerda **may** ishonchsizlikga kuchli urg'u beryapti.

Yuqoridagi misoldan ko'rinib turibdiki, **may** o'zbek tilidagi *balkim,imkoniyat bo'lsa* so'zlari orqali ifodalanyapti.

- *Sometimes when Mr. de Winter is away, and you feel lonely, you **might** like to come up to these rooms and sit here. (Du. Maurlier) [15,131]*

- *Vaqlar kelib Janob Verder ketib o'zingizni yolg'iz his qilsangiz, balkim shu honalarda dam olib qolgingiz kelar. Oxirgi misolda shuni ko'rishimiz mumkinki, **might** ifodalayotgan ishonchsizlik ma'nosi vaqtinchalik emas. Bu holatda **may** va **might** o'rtasida u qadar katta bo'lmagan farqni ko'rishimiz mumkin.*

Ba'zan esa, **might may** ga qaraganda so'zlovchining ishonchsizligini kuchliroq ifodalaydi.

Might may ning o'rnida zamonlar moslashuvida foydalanadi.

- *That was like her — she had no foresight. Still — who knew? — she **might** be right. (Galsworthy) [15,131]*

- *Bu unga o'xshayapti – u oldiga qarab o'tira olmas edi. Kim bilar? – balkim u haqdir.*

May infinitive ning barcha shakllari bilan ishonchsizlikni ifodalash uchun qo'llaniladi.

- *A Forsyte **might** perhaps still **be living** in that house, to guard it jealously. (Galsworthy) [15,131]*

- *Forsyte o'sha uyni qo'riqlab va qizg'onib yashab turishi mumkin edi.*

- *It was then that his voice grew tired and his speech impeded. The knowledge that he had entirely lost touch with his audience **may have been** the cause. (Greene) [15,131]*

- *Ayni o'sha vaqtda uni ovozida charchoq eshitilib nutqi esa bo'linar edi. Balkim, u butunlay auditoriya bilan aloqani uzgan edi bunga o'sha fikr sabab edi.*

- *How long the silence lasted the Gadget could not tell; it **might have been** an instant, or an eternity. (Voynich) [15,131]*

- *For all I knew, she **may have been waiting** for hours. [15/127]*

Bilganlarim shuki, balkim u soatlab kutayotgandir.

3. Vaziyatga bog'liq bo'lgan ehtimollik.

Bu holatda **may** faqatgina darak gaplarda foydalaniladi. **Can** ham bu holatda qo'llanilishi mumkin.

- *In this museum you **may** see some interesting things. [15,127]*

- *Siz muzeyda qiziqarli narsalarni ko'rishingiz mumkin.*

- *You **may** see him every morning walking with his dog. [15,127]*

- *Uni siz har tongda iti bilan sayr qilib yurganini uchratishingiz mumkin.*

Bu ma'noda u odatda Indefinite Infinitive bilan ifodalanadi.

4. O'pkalash.

Bu vaziyatda faqatgina **might** ishlatiladi, **may** emas.

Might the Indefinite Infinitive bilan ishlatilganda, yuqorida misolda ko'rsatilganidek, so'roq o'pkalash ohangida yasaladi. Agar u the Perfect Infinitive bilan ifodalansa, o'pkalash ma'nosini ifodalaydi.

- *I realize now how you spent your days and why you were so forgetful. You **might have told** me, you know. (Du Maurier) [15,131]*

- *Men endi tushundim, siz nima uchun shunday hayolparast ekanligingizni va nimaga shuncha kunlarni sarflaganligingizni. Bilasizmi, menga bu haqida aytishingiz mumkin ediku.*

4. Must.

Must modal fe'lini faqat bitta shakli mavjud. *To have to* va *to be obliged to* jumalari, bir xil ma'noga ega bo'lib, must ishlatilishi mumkin bo'lmagan zamonlarda qo'llaniladi.

- *And now I **must** go back to my social duties. (Voynich) [15,132]*

- *Endi hozir men o'z vazifamga qaytishim kerak.*

- *I felt that I **had to** have the air. (De la Roche) [15,132]*

- *Men havoni almashtirishim kerak deb sezar edim.*

Must majburiyatni, zaruriyatni, muhim buyruqlarni, o'pkalashni, ishonchni ifodalaydi.

1. majburiyat, zaruriyat.

a) holatga bog'liq (bu ma'noda *must to have to* ga teng va u so'roq, inkor va darak gaplarda the Indefinite Infinitive bilan ifodalaniladi):

- *He **must** write. He **must** earn money. (London) [15,132]*

- *U yozishi kerak. U pul topishi kerak.*

- *The absence of necessity is expressed by need not:*

- ***Must** I go there to-morrow? [15,129]*

- *Yes, you **must**. [15,129]*

- *No, you **needn't**. [15,129]*

- *Men u yerga ertaga borishim kerakmi?*

- *Ha, borishingiz kerak.*

- *Yo'q, shart emas.*

b) insoniyat olamida vujudga kelgan va o'zgartirib bo'lmaydigan holatlar uchun:

- *All experience tended to show that man **must** die. (Galsworthy) [15,132]*

- *Hamma tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, insonlar olamdan o'tadi*

2. buyruq, muhim so'roq yoki o'pkalash. Bu holatda u faqat the Indefinite Infinitive bilan ishlatiladi.

- *You **must** leave the room at once! [15,129]*

- *Hozirni o'zidayoq honani tark etishingiz kerak!*

- *You **must** come to see me every vacation. (Voynich) [15,132]*

- *Siz mendan har tatilda habar olishingiz kerak.*

- *You **must not** speak to a prisoner in a foreign language, madam. (Voynich) [15,132]*

- *Siz mahbus bilan horijiy tillarda gaplashingiz mumkin emas, honim.*

3. ehtimollik yoki taxmin.

Bu holatda **must** faqatgina darak gaplarda Infinitivning hamma shakllari bilan ishlatiladi. Agar holat hozirgi zamoni ifodalasa, the Indefinite Infinitive bilan; agar holat o'tgan zamoni nazarda tutsa, the Perfect Infinitive bilan ishlatiladi.

- *Surely, they don't want me for myself. Then they **must want** me for something else. (London) [15,132]*

- *Ishonamanki, men ularga o'zidan o'zi kerak emasman. Unda men ularga nimagadir kerakdurman.*

- *Oh, Mae, think how he **must be suffering!** Poor man! (Webster) [15,132]*

- *O'ylayapsanmi, Meyi, u ham qiynalayotgan bo'lsa kerak. Bechoragina!!!*

- *What a comfort you **must have been** to your blessed mother. (Dickens) [15,132]*

- *Sen mo'tabar onang uchun ancha upunchiq bolishing mumkin edi.*

- *Is she still waiting? She **must have been waiting** for an hour. [15,129]*

- *U hali ham kutyaptimi? Bir soatdan beri u sizni kutayotgan bo'lishi kerak.*

Inkor gaplarda gumon *evidently* modal so'zi orqali ifodalaniladi.

- ***Evidently**, she did not know my address. [15,129]*

- *Haqiqatdan ham u meni manzilimi bilmasa kerak.*

Kelasi zamondagi gumonni ifodalash uchun **must** dan foydalanmaydi. Uning o'rniga modal so'z *probably* yoki modal jumla *to be likely* ishlatiladi.

- *She is **not likely** to come so late. [15,129]*

- *U shunchalik kech kelarmikin.*

- *She will **probably** come tomorrow. [15,129]*

- *Balkim u ertaga kelarmikin-a.*

5. Should va ought.

Should aslida **shall** ning o'tgan zamon shakli lekin rivojlanishlar oqibatida u yangi ma'nolarga ega bo'ldi.

Should va **ought** modal fe'llari birgalikda talqin etiladi ular o'rtasida unchalik farq mavjud emas. Ularni bir biri bilan ham almashtirib qo'llashimiz mumkin.

- *I **ought** to have married; yes, I **should** have married long ago. (Pottsma) [15,132]*

- *Men uylanishim kerak, ha, men allaqchon uylangan bo'lishim kerak edi.*

Bu konstruksiyada ozgina farq bor, modomiki, should to siz infinitive bilan ishlatilsa, ought doim to li infinitiveni talab qiladi.

Agar gap hozirgi yoki kelasi zamoni ifodalasa, the Indefinite Infinitive ishlatiladi.

- *In wartime a man **should not part** with his rifle. (Heym) [15,132]*

- *Urush vaqtida askar qurolidan ayrilmasligi kerak.*

- *It's murder, and we **ought to stop** it. (London) [15,132]*

- *Bu qotillik, va biz uni to'htatishimiz kerak.*

Agar gap o'tgan zamoni ifodalasa, Perfect Infinitive ishlatiladi.

- *"You **should have been** here last night when they brought back the DP's to the mines," said Yates. (Heym). [15,132]*

- *"Siz bu yerda kecha kechqurun bo'lishingiz kerak edi, ular DP'S koniga qaytgunga qadar" dedi Yates.*

- *She **ought to have known** that the whole subject was too dangerous to discuss at night. (Galsworthy) [15,132]*

- *U bilish shart ediki, kechqurunda butun bir fanni muhokama qilish juda havfli edi.*

- *I know that I was weak in yielding to my mother's will. **I should not have done** so. (London) [15,132]*

- *Men shuni bilamanki, onamning hohshini bajarishga o'jiz edim. Men bunday qilishim kerak emas edi.*

- *She had no nerves; he **ought never to have married** a woman eighteen years younger than himself. (Galsworthy) [15,132]*

- *Unga hech narsa ta'sir qilmas edi, u o'zidan o'n sakkiz yosh yoshroq ayolga hech qachon uylanmasligi kerak edi.*

Should va ought Continuous Infinitive, Perfect Continuous Infinitive. bilan ham ishlatiladi.

- *You **should be learning** your lessons, Jack, and not talking with Mary. [15,129]*

- *Siz Marry bilan gaplashmasdan darslaringizni o'qishingiz kerak, Jack.*

- You **ought to be helping** your mother with your salary and not **squandering** your money. [15,129]

- Siz onangizga yordam berishingiz kerak, maoshingizni hamda to'plagan pullaringizni behuda sarflamasdan.

- He **should have been trying** to break through the isolation the hospital had set around Thorpe, he **should have been doing** many things other than walking along the Seine quay. (Heym) [15,132]

- Sena bandargohida aylanib yurguncha, u shifohona jihozlagan izolyatsiya orqali o'tib, Thorpe atrofida, juda ko'p narsalar qilish kerak edi.

Should ham *ought* ham majburiyatni ifodalaydi.

1. Majburiyat ahloqiy majburiyat yoki vazifa. Bu holatda *ought should* ga qaraganda ko'proq foydalaniladi..

- Martin's hand instinctively closed on the piece of gold. In the same instant he knew he **oughtn't** to accept. (London). [15,132]

- Martinning hissiga tayanib tilla tangani qo'lida siqdi. O'sha onda uni olmaslik kerakligini tushunib etdi.

- I promised her if ever the time came when she needed me, to be her friend. Promises of that sort **should** never be broken. (Meade) [15,132]

- Men unga va'da qilganman, qachondir vaqtlar kelib, unga men kerak bo'lsam, do'sti bolib qolaman. Bunday va'dalar ustidan chiqishi kerak.

2. Maslaxat.

Bu holatda *should ought* ga qaraganda ko'roq foydalanilad.

- You **should** be more careful. (London) [15,132]

- Siz ehtiyotko'rroq bo'lishingiz kerak.

- You **ought** to have Warmson to sleep in the house. (Galsworthy) [15,132]

- Uormson sizning uyingizda uhlashi uchun undashingiz kerak.

3. Kutilgan biror ish harakat.

- It's the last of the Madeira I had from Mr. Jolyon... it **ought** to be in prime-condition still. (Galsworthy) [15,132]

- *Bu Janob Joliyondan olingan maderaning ohirgi ichimligi, u haligacha yahshi holatda bo'lsa kerak.*

- *If it's a story by Wodehouse it **should** be amusing.* [15,132]

- *Agarda bu Vudhausning hikoyasi bo'lsa, albatta qiziqarli bo'lishi kerak.*

6. **To be + Infinitive.**

To be + Infinitive modal ifoda. Uning ba'zi ma'nolari modal fe'llar va majburiyatni ifodalovchi jumlarlar (*must, shall, should, ought, to have + Infinitive*) ga teng.

Bu modal jumlarlar 2 ta zamonda — hozirgi oddiy va o'tgan oddiy zamon (*was, were*).

- *Dear Jim, I **am to be shot** at sunrise tomorrow.* (Voynich) [15,132]

- *Azizim Jim, ertlab tongda men otuvga hukm qilingan bo'lishim kerak*

- *They **were to go** to Spain for the honeymoon.* (Galsworthy) [15,132]

- *Ular Ispaniyaga asal oyini o'tkazish uchun borishlari kerak edi.*

To be + Infinitive kuchsiz buyruq, kelishuv, ehtimollikni ifodalaydi.

1. bir kishi ikkinchi biri uchun kelishuv natijasini buyuradi, kelishuv muhokama qilinmaydi.

Bu holatda faqatgina the Indefinite Infinitive ishlatiladi.

- *You **are to go** straight to your room. You **are to say** nothing of this to anyone.* (De la Roche) [15,132]

- *Siz to'g'ri o'z honagizga borishingiz kerak. Siz bu haqida hech kimga gapirmasligizngiz kerak.*

- *Schlaghammer frowned. It was not up to him to judge Pettinger... but it was in his province to interpret orders. He **was to blast** the entrances of the mine.* (Heym). [15,132]

- *Schlaghammer qovog'ini solib oldi. U pitengerni tergamasligi kerak, lekin buyruqlarni muhakama qilish va berish – uni haqi. U konni barcha yo'llarini portlatib yuborishi shart.*

2. kelishuv yoki shartnoma.

Bu holatda ham the Indefinite va the Perfect Infinitive qo'llanilishi mumkin; the Perfect Infinitive hali bajarib bo'lmagan ish harakatni ifodalaydi.

- *I'm sorry, Major, we had an agreement — I **was to do** the questioning here.*
(Heym) [15,132]

- *Kechirasiz, mayor, so'rovni men o'tkazishga, biz kelishganmiz.*

- *We **were to meet** at the entrance of the theatre at a quarter to eight.* [15,132]
(mutual arrangement)

- *Soat o'n besh minut kam sakkizda biz teatrga kirish yo'lida ko'rishimiz kerak edi.*

- *"Have you seen him?" Martini asked. "No, he **was to have met** me here the next morning."* (Voynich) [15,132]

- *"Siz uni ko'rdingizmi?" – so'radi Martini. "Yo'q, u meni ertaga tongda shu joyda kutib olishi kerak edi".*

3. Ehtimollik.

Bu holatda agar savol so'roq ravishi how bilan boshlansa, the Infinitive passiv holatda bo'ladi. Bu yerda modal ifoda can ga yaqin ma'noda bo'ladi.

- *For a long time neither **was to be seen** about their old haunts.* (Dreiser) [15,132]

- *Uzoq vaqtlar ichida ularni har doimgi uchrashadigan joylarida hech kim ko'rmagan.*

- *How **are they to know** that you are well connected if you do not show it by your costume?* (Shaw) [15,132]

- *Qanday ularni bilishlari kerak edi, sizlarning ko'pgina tanishlaringiz borligini, sizlarni kiyinishingiz saviyasi yuqori bo'lmasa?*

- *And he knew that higher intellects than those of the Morse circle **were to be found** in the world.* (London) [15,132]

- *Va u bilar edi, yuqori saviyali insonlarni topish mumkin, Morzega tegishli va atrofida qilargilarga qaraganda.*

4. Ilojsizlik.

- *Sally wished Morris could be on the same terms of easy friendliness with her as he was with everybody else. But evidently, it **was not to be**.* (Prichard) [15,133]

- *Salli hohlar ediki, Morris har doyim u bilan do'stona munosabatda bo'lishini, boshqalar bilan bo'lgan kabi. Lekin bunday bo'lishlik nasib qilmadi unga.*

- *I went about brooding over my lot, wondering almost hourly what **was to become** of me. (Dreiser) [15,133]*

- *Men har doim taqdirim haqida o'ylar edim, tinimsiz o'zimga savol berar edim, kelajakda nima bo'lar ekan men bilan.*

Ba'zan u if bog'lovchisidan keyin ishlatiladi, bundauning ma'nosi *to want* ga teng bo'ladi

- *If we **are to** remain friends you must tell me the truth. [15,133]*

- *Agar biz do'stligimizni saqlab qolishni istasak, siz menga haqiqatni aytishingiz kerak.*

It should be borne in mind that the Uzbek questions '*Nima qilay?*', '*Qanday qilay?*' are rendered in English by the modal expression

What am I to do?

7. To have + Infinitive.

to have + Infinitive modal ifoda 3 ta zamonda qo'llanilad: hozirgi oddiy, o'tgan oddiy, kelasi oddiy zamonlarda

- *I **have to get up** at six every day. [15,133]*

- *Har kuni men soat oltida turishim kerak (shart).*

- *When water was rushing through the tents and everybody **had to sleep** in wet blankets, it was treated as a joke. (Prichard) [15,133]*

- *Suv palatka usti bo'ylab suzib o'tganda, hammamiz nam yopinchiqarda uxlashga majbur edik, bu kulgili tuyilar edi.*

- *I **shall have to take** the pupils into the hills, as usual, and see them settled there. (Voynich) [15,133]*

- *Men odatda bolalarni olib adirga chiqib va ularni o'sha erga joyilashganligini ko'rishim kerak edi.*

Inkor va so'roq shakllari *do* yordamchi fe'li bilan ifodalanadi.

- ***Did you have to walk** all the way home? [15,133]*

- *Uyingizga yayov borishingiz shartmidi?*

- *I did not have to walk, I took a tram.* [15,133]

- *Men yayov borishim shart emas edi, tramvayda ketdim.*

Faqatgina the Indefinite Infinitive Active va Passive bu modal jumla bilan qo'llanilishi mumkin.

- *I had imagined we **should have to hold** a large house-party for the occasion.* [15,133]

- *I wouldn't look through the letters — disappointment **had to be postponed**, hope **kept alive** as long as possible. (Greene)* [15,133]

- *Biz bunday marosim uchun katta uyini qo'ldan chiqarmasligim kerakligini tasavur qildim.*

- *Men attang qilib qolmasligim uchun hatlarni ko'zdan kechirmasligim kerak edi, bu umid uzoq saqlanib qolishligi uchun.*

8. *Shall.*

Shall xech qachon sof modal fe'l bo'lmagan. U doim kelajakni ifodalovchi yordamchi fe'l sifatida hosil bo'lgan.

U majburlash yoki buyruq, tahdid yoki ogohlantirish, va'da kabi ma'nolarni ifodalaydi.

1. majburlash yoki kuchli buyruq.

Bu ma'noda u odatda ikkinchi va uchinchi shaxslar bilan ishlatiladi va kuchli urg'u oladi.

Paula. I've got to tell Mr. Tanqueray. [15,133]

*Hugh. By God, you **shall** do nothing of the sort.*

Paula. Men janob Tenkeriga aytishim kerak.

Hugh. Olloh nomi bilan qasam ichamanki siz unday qilmaysiz.

- *"She **shall** go off tomorrow, the little artful creature," said Mrs. Sedley, with great energy. (Thackeray)* [15,133]

- *"U tirrancha ertagayoq jo'nab ketadi", - yuqori kayfiyatda Sedli xonim ma'lum qildi.*

So'roq gaplarda *shall* 1- va 3- shaxslarga undalmalardan so'ng so'rashni ifodalaydi.

- **Shall** I shut the door, madam? (Dickens) [15,133]

(Do you want me to shut the door?)

- Xonim, eshikni yopib qo'yishimi hohlaysizmi?

- **Shall** he go there?

- (Do you want him to go there?)

- Uni o'sha joyiga borishini hohlaysizmi?

2. qo'rqitish yoki ogohlantirish.

Bu holatda u 2- va 3- shaxsda kichik urg'u bilan ifodalaniladi.

- "That's the last time!" she cried. "You **shall** never see me again!" (Maugham) [15,133]

- "Siz meni boshqa hech qachon ko'rmaysiz!" "Bu ohirgisi!" deb qichirdi u.

- You **shall** repent of this neglect of duty, Mr. Gummer. (Dickens) [15,133]

- Janob Gummer, vazifanigizni bajarmayotganingiz sabali hali afsuslanasiz.

Va'da.

Bu holatda ham 2- va 3- shaxslar bilan qo'llaniladi va kuchsiz urg'u oladi.

- Don't be afraid, Jane, I saw it was an accident. You **shall not** be punished. (Ch.Bronte) [15,133]

- Qo'rqma Jeyn, men buni to'satdan yuz berganini guvohi bo'ldim. Seni jazolashmaydi.

- I shall make you happy, see if I don't. You **shall** do what you like, spend what you like. (Thackeray) [15,133]

- Mana ko'rasiz men sizni bahtli qilaman. Nima qilgingiz kelsa shuni qilasiz, qancha sarf kerak bo'lsa sarf qilasiz.

9. Will.

Will zo'rg'a sof modal fe'l bo'la oladi. U odatda kelajakni ifodalovchi yordamchi fe'l sifatida ishlatiladi.

Modal fe'l will expresses xoxishni, maqsadni, qat'iylikni ifodalaydi.

1. Xoxish, maqsad.

- "What is this? Who is this? Turn this man out. Clear the office!" cried Mr. Fang. "I will speak," cried the man. "I **will not** be turned out..." (Dickens) [15,133]

- “Bu nima? U kim? O’sha kimsani haydab yuboring. Honada hech kimsa qolmasin!” deb qichqirdi Janob Fang. “Yo’q men baribir gapiraman!” – dedi bir kimsa. “Meni haydab yubora olmaysizlar!”

- Besides, since happiness is irrevocably denied me, I have a right to get pleasure out of life: and I **will** get it, cost what it may. (E. Bronte) [15,133]

- Bundan tashqari, men uchun baxt nasib qilmas ekan, hayotdan lazzat olishga haqliman, va men ularga nima bo’lganda ham erishaman.

- Tell Mr. Osborne it is a cowardly letter, sir, a cowardly letter — I **will** not answer it. (Thackeray) [15,132]

- Janob Osbornega ayt, bu qo’rqituvchi xat, janob, qo’rqituvchi; unday bo’lsa men javob bermayman.

10. Need.

Need zaruriyatni ifodalaydi. U ko’proq inkor va so’roq gaplarda ishlatiladi.

- You **needn’t** be in such a fright. Take my arm. (Shaw) [15,132]

- Siz bunday qo’rqmasligingiz kerak. Meni qo’limni ushlab oling.

Need is odatiy fe’l sifatida “biror narsani xoxlash” ma’nosida ishlatiladi.

- He **needs** a new pair of shoes. [15,132]

- Unga yangi bir juft tufli kerak.

Need faqat birgina - hozirgi zamon shakli mavjud. *Dare* kabi *need* nuqsonli fe’l sifatida ishlatiladi; ikkinchisi so’zlashuv tilida ko’p foydalaniladi.

- One **need to be careful**. [15,132]¹

- Har kim ehtiyotko’r bo’lishi kerak.

- He **did not need to be told** twice. [15,132]

- U ikki marotaba aytishi shart emas edi.

- Why **need** he bother us? [15,132]

- Nega endi uni shartlari bizni qiynashi kerak.

- I am here. You **needn’t be afraid**. (Greene) [15,132]

- Men shu yerdaman. Siz qo’rqmasligingiz kerak.

- I **need hardly say** I would do anything in the world to ensure Gwendolen’s happiness. (Wilde) [15,132]

- Gwendolenning baxtini kafolatlash uchun hayotda nimalar qilmay faqatgina men bu haqda zo'rg'a gapira olaman.

Need ham the Indefinite ham with the Perfect Infinitive bilan qo'llaniladi.

- *I suppose I **needn't have made** that observation. (Pinero) [15,132]*

- *Ha, menga bunday tanbeh berish zaruriyat yo'q bo'lgan edikan.*

III BOB. INGLIZ TILIDA MODALLIK MAYDONI IFODA VOSITALARINING LINGVODIDATIKA MUAMMOLARI

III.1. Ingliz tilida modallik maydonining ifoda vositalarini o'rta maktablarda o'qitishagi samarador usullar va ulardan foydalanishga doir tavsiyalar

Ingliz tilini o'rganuvchilar modal fe'llarni chalkashtirishadi, chunki ular boshqa fe'llarga qaraganda farqli, ular turli xil vaziyatlarda ruxsat so'rash yoki maslaxat berish ma'nosida ishlatiladi. Modal fe'llarni o'quvchilarga o'rgatishda turli xil metodlar mavjud. Ulardan biri, o'quvchilarga bir nechta so'zlarni o'rgatish, qo'shimcha so'zlarni o'rgatishdan oldin esa, amaliy mashqlarni bajarish bo'lsa, boshqa usuli esa, modal fe'llarni o'rgatishda strukturalardan foydalanishdir. Hamma modal fe'llarni doskaga yozish, bir darsda *maslaxat berish* uchun foydalaniladigan modal fe'lni, boshqa darsda esa *maslaxat berish* uchun ishlatiladigan modal fe'llarni qoldirib o'rgatish ham tavsiya etiladi.

Modal fe'llarni o'qitishga yordam beruvchi 10 ta usul

1. Modallardan foydalanishga qiziqtirish.

O'quvchilarga og'zaki nutqda modal fe'llardan foydalanishni o'rgatish unchalik qiyin emas. “*What will you do tonight?*” deb savol so'ralsa o'quvchi “*I will watch TV*” deb javob beradi. G'azab yoki ajablanish bilan so'ralganda, “*What **should** you do tonight?*” muvofiq javob quyidagicha bo'ladi: “*I should do my homework.*” Shunga o'xshash oddiy savollar o'quvchilardan ko'proq so'ralsa, ularda ko'nikma paydo bo'lib, xotiralarida avtomatik javob paydo bo'ladi.

2. Xatolarni ko'rsatish.

Yozma yoki og'zaki nutqda xatolarni ko'rsatish muhim hisoblanadi. Kichik narsalarni unutib qo'yish juda ham oson. Ayniqsa, yangi o'qituvchilar o'quvchilar gapirayotgan vaqtda xalal berishni xoxlashmaydi. Lekin o'quvchilarni bilimlarini rivojlantirish uchun qayerda xato qilayotganlarini tushuntirib berish muhim.

3. Mashq qilish va takrorlash.

Til o'rganilayotgan vaqtda, takrorlash asosiy kalit hisoblanadi. Ertak so'zlash yoki maqolalarni o'qish takrorlashga yordam beradi. Bu o'z navbatida o'quvchilarni modallar bilan kelayotgan so'zlar haqida o'ylashga undaydi.

4. Bo'sh kataklarni to'ldirish mashqi.

Grammatik strukturani har qanday shaklini o'rgatishning eng oson usulidir. O'quvchilar ma'lum joyda nima uchun maxsus fe'l ishlatilayotganligi haqida fikr yuritishadi va ular o'zlarining gaplarini tuzishadi.

5. Maslahatlar ustuni.

Bu samarali metod hisoblanadi. Internetdagi jurnallardan maqola tanlab olinadi. O'quvchilar maqolada ishlatilgan modallarni belgilab oladi, eng ko'p foydalanilgan joylarni ko'rsatishadi.

6. Ertak aytish.

Yana bir samarali usullardan biri ertak aytish san'atidir. O'quvchilardan o'zlari ertak tuzishlari so'raladi. Maxsus vaziyatga qahramon etib o'zlari olinadi, ular nima qilish kerak (what they *should* do), yoki nima qilmasliklari kerak (what they *can't* do) tanlashadi.

7. Sayohat haqida maslahatlar.

Yana bir boshqa mashq maxsus hududga sayohat haqidagi maqolani o'qish. Bu metod o'quvchilarni mashq bajarishayotganlarida modal fe'llardan ko'proq foydalanish imkonini beradi.

8. Yo'l so'rash. Rolli o'yin.

Ko'rsatmalar rollarga bo'lib o'rgatishga yordam beradi. O'quvchilar modallardan foydalanib, o'zlarining gaplarini tuzishadi. Bu usul mavjud qobiliyatlarini ko'rsatish imkonini beradi.

9. Xulosalar

O'qituvchi "*Larry walked into the warehouse and found a dead body*" kabi gaplarni doskaga yozadi va talabalar quyidagicha xulosalarni topishadi: "*There might have been a killer on the loose.*" "*Someone may have had an accident.*" Etc.

10. Qo'shiqlar

Qo'shiq tilni o'rgatishning yana bir samarali usuli hisoblanadi. Internetda modal fe'llar ishtirok etgan qo'shiqlar juda ham ko'p ulardan eslab qolishga qulay bo'lgan musiqalarni tanlab olamiz. Ularni o'rgatish mobaynida sinfga quvnoq kayfiyat qo'shiladi va qo'shiqni mashq qilish orqali o'quvchilar xotirasiga modallar muxrlanadi.

Kichik usullarning hammasi o'quvchilarni mavzuga qiziqishlariga yordam beradi. Lekin dars jarayonida o'quvchilarning yoshi va bilim saviyasi e'tiborga olinsa maqsadga muvofiq bo'ladi.

Har bir o'qituvchi dars o'tishdan oldin dars rejasini tuzib oladi. Quyida biz ham modallikning ifoda vositalarini o'qitishga oid dars rejamizni keltirib o'tamiz.

Lesson plan

Date: _____

Grade: IX class

Course title: reading and writing

Theme: Modals in modern English

Materials: textbook, handout, computer, projector, cards, blackboard and pictures.

Aim: to give pupils features about modals to practice reading and writing skills.

Time: 45min.

Activity	Objective	Procedure	Time	Mode of interaction	Materials
Greeting		To greet with pupils and check up hometasks	5 min		
Warm up activity.	To give information modals. To rise awareness of their ideas of the theme.	Give instruction for task: match, to show some tables which are connected the theme.	10 min	Pair work and work with whole group	Computer, projector
While reading activity	To develop pupils' vocabulary, dictionary and get pupils thinking about the theme.	Give activities and to fill in gaps with the given new theme, using a dictionary if necessary.	10 min.	Pair work and individual work.	Blackboard, activities.
While writing activity	To teach pupils how to have the ability of writing	Give activities which are based on the theme to write answer the questions.	10 min	Individual and pair work	Blackboard, textbooks
Assessment		To assessment pupils	5 min		
Hometask		To give pupils hometask	5 min		

III.2 Ingliz va o'zbek tillarida modallik maydonining ifoda vositalarini o'rganishga doir mashqlar tizimi

Masalaning bu jihati, ushbu holatda, ayniqsa ular 1-chi bosqichdagidek karta saralash bilan mustahkamlangan bo'lsa, yozma mashqlar og'zaki nutqdagi mashqlarga qaraganda ko'proq tayyorgarlikni taqazo etadi. Biroq hozirgi vaqtda ko'plab ELT qo'llanmalari uy vazifalarida foydalanish uchun ish kitoblari bilan birgalikda kelmoqda. Hamda alohida sinfdan tashqarida foydalanish uchun keng miqyosda loyihalashtirilgan. Nima uchun ular yuqorida ifodalangan samarali turdagi hamkorlikdagi gramatik mashg'ulotlardan foydalanmaslik uchun hech qanday sabablar yo'q.

Bundan tashqari og'zaki mashqlarga qaraganda yozma mashqlar ehtimol ko'p emas, chunki til haqida o'ylab vaqt o'tkazish qayta tuzishda muhim ta'sir etishi mumkin. Biroq mashq qiyinchiliklarini o'rganuvchilarga ba'zi muammolar bo'lmasa har ikkala uslub va ma'no bilan shug'ullanish muhim hisoblanadi va ba'zi muammolarni hal etish element turlari bo'lmasa uning qiymati iqtisodiy foydalanish jihatdan sinf vaqtini kamaytiradi. Lekin, umuman olganda aniqlik va qayta qurish maqsad qilib olinganda yozma mashqlar, mashqlar yordamida o'rganishga qaraganda samaraliroq hisoblanadi. Ko'pgina o'rganuvchilar nima bo'lganda ham o'zlari uchun afzal bo'lgan ta'lim uslubi va muhitini yaratadi, bu esa til o'rganishga bo'lgan yangi imkoniyatlarni ochilishiga sabab bo'ladi. Ba'zilar buni birgalikda, boshqalar esa alohida-alohida bajarishni afzal ko'radi.

Aql-idrok egasi sifatida juda talabchan bo'lgan faoliyatning ushbu turini tushina oladigan o'rganuvchilarga bunga rozilik bildirishi lozim. Ayniqsa tahmini anglatuvchi fikrlarni bo'lishganida. Shunday bo'lsada, nima uchun nisbatan oddiy tuzilmalar bir hil tarzda taqsimlanmasligiga sabab yo'q. Boshqa turdagi mashqlar ko'proq tayyorgarlikni taqazo etadi, shuningdek rasmlardan foydalanish (masalan talabalar ikkita rasm orasidagi faqrni ilg'aydi) yoki matnlardan foydalanish (talabalarda har xil ma'lumotlar bo'ladi va ular vazifani bajarish uchun

ma'lumotlarni o'rta tashlaydi, shuningdek kunlik sayrni rejalashtirish) shuningdek bunday faoliyatlar e'tibor bilan tashkil etishni talab etadi. Chunki talabalar boshqa talabalardagi har xil ma'lumotlardan o'zlariga turlicha fikrlar oladi. Bunday vazifalr ko'proq musiqiy o'yinga o'xshab ketadi, ehtimol tilni bir qancha na'munalarini keltirib chiqarishga sabab bo'ladi. Bu har doim boshqa talabalar bilan o'zaro bog'lanishni taqazo etadi va til o'rganishni turlicha imkoniyatlarini yuzaga keltiradi. Bundan tashqari modallikni ifodalovchi vositalarni o'rganishga doir quyidagi mashqlar ham samarali foyda beradi.

Exercise 1. Practice *can* using an information gap activity (Elementary) [50]

In the following activity, the teacher uses an information gap task in order to target fluency by directing attention to meaning and interaction.

Step1

The teacher explains the situation. “You are street musicians. You dance, you sing, you play an instrument. Your partner has left to join a circus. So you are looking for a new partner – someone who can do the same things as you.”

Step2

The teacher draws the following grid on the board:

Play	Sing	Dance

She elicits from the class the names of three kinds of musical instrument, three types of singing, and three dances. As student suggests ideas she writes these into the grid (adding *the* if necessary) For example:

Play	Sing	Dance
The violin	Opera	The tango
The saxophone	The blues	The cha-cha
The guitar	Folk	The waltz

Step 3

The teacher writes this formula on the board: *Can you..?* and elicits possible questions. For example : *Can you play the saxophone? Can you sing the blues? Can you dance the cha-cha?* Students are told that they have to now try and find their new partner, by asking as many other students at least three questions until they find someone who has chosen the same “combination” as they have.

The students then stand up and move around asking their questions. Once they are into the activity, the teacher rubs *Can you...?* off the board.

Bu mashq til mohiyati tomonidan chuqur tekshirilgan bo'lsada har bir o'quvchining o'z “ma'lumoti” bo'lgandagina ma'lumot bilan to'ldirish mashqi sifatida o'rin tutadi: mashqni to'ldirish maqsadida ular o'zlarinig ma'lumotlarini boshqa o'quvchilar ma'lumotlarin bilan moslashtirishlari kerak, bo'sh kataklarni to'ldirishyotganida til ko'prik vazifasini bajaradi. Mashqni kamunikativ maqsadi ham mavjud bo'lib bu o'quvchining o'quvchining o'ziga munosib sherik tanlashi. Buning ma'nosi shuki, ular nafaqat gapirishlari balki tinglashlari ham zarur. Natijasida esa o'quvchilar talab etilayotgan munosabatga va tilga e'tiborli bo'lishlari talab etiladi. Shunday qilib o'qituvchilar hayoliy vaziyatlar (birinchi qadam) dan foydalanishi, o'quvchilarda so'zlar tanlashni talab qilishi (ikkinchi qadam) yangi tilni (*can you...?*) kabi strukturalar orqali o'rganuvchilarda ko'nikma hosil qilish (uchinchi qadam) agar mashq yaxshi holatda bajarilayotgan bo'lsa o'qituvchi doskadagi strukturani o'chirib yuboradi.

Exercise 2 [53]

- 1) Why is that man looking around like that? He _____be lost.
- 2) That woman _____be a doctor! She looks far too young.
- 3) John always fails the tests, even though he's clever. He _____study enough.
- 4) The food is really good at that restaurant. They _____have a great chef.
- 5) Who's that at the door? It _____be Susie - she'll still be at work now.

- 6) This _____be John's house. This house has a red door and it's number 24, just like he said.
- 7) Julie _____have much money or she would buy a new car. Her old one is falling apart.
- 8) He _____be at work now, can he? It's nearly midnight.
- 9) What a lot of lovely flowers you have! You _____really like gardening.
- 10) David _____drink a lot of coffee. He's finished two packets already this week.
- 11) This _____be Jamie's coat. He's tall and this is tiny.
- 12) Her life _____be easy. She has four children and very little money.
- 13) Where's Lucy? She _____be at the library, as she often goes there at this time.
- 14) This bill _____be right! £50 for two cups of coffee!
- 15) Emma's amazingly good at the piano. She _____practise a lot.
- 16) The car in front is driving so slowly that I think they _____be looking for something.
- 17) You've already eaten enough for three people! You _____still be hungry!
- 18) This book _____belong to the library. It's certainly not mine.
- 19) It only takes three hours to fly from London to Sydney? That _____be correct!
- 20) There _____be something wrong with the fridge! It's making a very unusual noise.

Exercise 3. Correct the mistakes: [50]

1. I don't can ride a bicycle.
2. I would like to can travel more.
3. He should to work harder.
4. I must work last Saturday and Sunday.
5. Could you telling me how to get to the bank?

Exercise 4. Choose the best form:

- **1. You ___ get in without a ticket – not a chance.**

- can't
- may not

- **2. In Spain, boys ___ do military service.**

- must not
- don't have to

- **3. I promise I ___ stop smoking.**

- stop
- will stop

- **4. He's not answering the phone. He ___ have got home yet.**

- ought
- can't

- **5. You absolutely ___ go and see Jenny.**

- must
- should

- **6. We ___ decide to go to Germany again for Easter.**

- may
- can

- **7. I think you ___ try to relax more.**

- should
- must

Exercise 5. Practice for modals of possibility/probability.

Guess pictures

- Students are given a picture that it is difficult to guess the subject of, e.g. because they can only see part of the picture/object, it is difficult to see because it is so small, it is shown out of focus, it was taken at a strange angle, it is semi-abstract, it is just a silhouette, it is a visual trick, or it is being drawn one line at a time.
- Students look at a picture where it is difficult to say what is happening, e.g. because they could be embracing or wrestling, where what happens next is ambiguous, or where it is difficult to work out the relationships between the people pictured.
- Students talk about pictures whose production (place and time taken, materials used, purpose, etc) can be debated.
- Students guess details of the life (e.g. job and character) of a real person or fictional character who they don't know from a picture of that person, then they read a text (e.g. Wikipedia entry) telling them the real information.

Students guess things about another culture from pictures, e.g. guessing why two people are touching noses.

Exercise 6. Practice with simple and perfect modals. Choose the correct answer.

1. You broke my necklace! You ... been more careful!
 - a. should have
 - b. must have.
2. It's beautiful. You ... given me a nicer present.
 - a. wouldn't have
 - b. couldn't have.
3. I think James ... got lost. He's never late.
 - a. might have
 - b. should have.
4. I ... bought milk, but I didn't know we needed more.
 - a. may have
 - b. would have

Exercise 7. Complete the sentences using a suitable modal perfect and the correct form of the verb in brackets. There may be more than one possible answer.

1. It was wrong of Glen to be so rude. He (not behave) that way.
2. Maggie (write) sooner, but she didn't find an Internet café until yesterday.
3. I can't remember for sure, but I (not lock) the front door.
4. Something (happen) to Steve. He always calls when he's late.

Exercise 8. Complete the passages using the modals and modal perfects below and the correct form of the verb in brackets. Use each modal or modal perfect once only. can ■ could ■ couldn't have

1. you (use) some assistance organising your desk, your cupboard and your room? Tidy Teens
2. (help). This student-run group raises money for charity by cleaning up. "We didn't realise it when we started, but we
3.(think) of a better way to raise money," says 17-year-old Brian Mason, who helped establish the group. must have ■ be able to ■ shouldn't have ■ should have ■ have to Carol Dahl
4. (think) she was dreaming when she heard that she'd won the national secondaryschool essay contest. "I didn't believe it," she explains. "I just laughed at first, which I probably
5. (do)." The prize, a cheque for £1,000, will be awarded to Carol at a ceremony in March. "I
6. (guess) that there would be a price to pay for the award – and there is. I
7. (write) a speech to give at the ceremony," Carol says. "I'm pretty nervous but I hope I
8. (do) a good job."

Exercise 9. Complete the sentences with the modal perfects below and the correct form of the verb in brackets.

should have ■ couldn't have ■ must not have ■ would have ■ could have must have ■ might have ■ shouldn't have

1. I'm not sure where Don went. He (go) to buy bread.

2. I'm sorry I'm so late. You (think) I wasn't coming.
3. You (bring) the new world music CD. I wanted to listen to it while we studied.
4. She (buy) three T-shirts, but she only had enough money for one.
5. I really upset Shari. I (tell) her the terrible news about Jim.
6. They decided to stay at a hotel, although they (stay) at our house. We insisted that they were welcome.
7. That cake was incredibly delicious. It (be) better.
8. My swimming costume's not in the suitcase. I (pack) it.

Exercise 10. Use these constructions. Make me say "Yes, I can"/Make me say "No, I can't"

Students must ask the teacher questions to which his or her real answer is "Yes, I can", e.g. "Can you speak Spanish?" and "Can you cook English food?" They can then move onto the more amusing variation where they should try to get "No, I can't" answers with questions like "Can you fly?" and "Can you lift all of us?" The same games can easily be played in pairs and small groups.

Exercise 11.

1. Choose the suitable modal verb.

- 1-I have no time. I leave now or I miss the bus.
- 2-I wish I buy a new mobile phone but I don't have enough money.
- 3-She looks tired; she take some days off.
- 4-Judy is not at home. She have gone to Madrid, I don't know.
- 5-Tom play tennis quite well. I usually play with him every weekend.
- 6- we go out tonight, please? Yes, but you be late.

7-I haven't decided yet where I go in my next holidays. I think I go to Paris.

8- you water my plants while I am away? If they don't get enough water they certainly die.

2.Insert a suitable modal verb.

1-Jack come to our wedding, but we aren't sure.

2- I buy the tickets for the concert? I see you're too busy.

3-We pay the fees at the fixed time.

4-You clean your room more often.

5-If it rains on Saturday, we go to the beach.

6- you speak German? No, I .

7-Jane not play the violin when she was five, but now she play it very well.

8-You not be so nervous. I think it be very easy.

Exercise 12. Can/can't board game.

Students are given characters and choose between six and ten abilities for them. Those characters compete to work their way around a board game with squares like “There is a wall of fire in front of you” and “There is a huge magnet under the floor”. Students explain how they can use one of their abilities to get past that thing, or they have to stay on their previous square. You can also play the same game with students choosing which objects to take at the beginning of the game, making sentences like “We can use the rope and hula hoop to swing across from a tall tree”.

XULOSA

O'zbekistonda ingliz tilini o'rgatish ikkita tilni qiyoslab o'rganishni va o'zbek maktablarida ingliz tilini o'qitishning samarali metodini yaratishni taqozo etadi. Modallik kategoriyasi ikkita tilda, xususan, o'zbek va ingliz tillarida alohida tadqiq etilgan bo'lishiga qaramay, modallikni ifodalovchi vositalarning qiyosiy tadqiqi hali yakuniga yetgani yo'q. Mavzuni ikkita tilda qiyoslab o'rganish o'zbek maktablarida modallik mavzusini yoritishga samarali yordam beradi. Shunday qilib, bizning ilmiy ishimiz zamonaviy ingliz va o'zbek tilshunosligi uchun dolzarb mavzu hisoblanadi.

Izlanishlarimiz shuni ko'rsatadiki, zamonaviy ingliz va o'zbek tillarida modallik va modal fe'llarining o'xshash va noo'xshash jihatlari mavjud. Dunyo tillarining ko'pchiligida uchraydigan o'xshash jihatlari bu - til rivojlanishidagi umumiy qoidalardir. Ya'ni, inson tili bir xil vaziyatda ishlatilishiga qarab, ozroq yoki ko'proq rivojlanadi. Bu yerda, ingliz va o'zbek tili o'rtasidagi o'xshashliklar o'zbek talabalariga til o'rganishda osonlik tug'dirayotgani diqqatga sazovordir.

Tillarning noo'xshash jihatiga e'tibor beradigan bo'lsak, ular turli tilda so'zlashuvchilarning turlicha fikrlashiga bog'liqdir, masalan, dunyodagi odamlar turlicha dunyoqarashga ega. Bu esa o'z navbatida, ularni hayotga munosabatini nutqi yordamida turli usullarda ifodalashini ko'rsatadi. Qiyoslanayotgan ikki til o'rtasidagi tafovutlar ko'pchilik o'rganuvchilar o'rtasida yirik til inerferensiyasini vujudga kelishiga olib kelyapti. Ilmiy ishimizda, shunday chigalliklarni bartaraf etishni oldini olishga doir masalalarni taklif etdik.

Modallik ham ingliz tilida ham o'zbek tilida bahs munozaraga sabab bo'luvchi, lekin qiziqarli mavzudir. Modal fe'llar ish xarakteriga yoki xolatga so'zlovchining munosabatini infinitive orqali ifodalanishga xizmat qiladi, masalan, modallar ish xarakteriga mumkinlik, imkonsizlik, ehtimollik, ehtimoldan yiroqlik, majburiyat, zaruriyat, maslaxat, shubha yoki ishonchsizlikni ifodalaydi. Bitiruv malakaviy ishimizda, biz modal fe'llarini nuqsonli deb atadik, chunki ular (dare va

need bundan mustasno) fe'llik va analitik shakllarga ega emas. Bundan tashqari ular 3- shaxs birlikda - s qo'shimchasini qabul qilmaydi.

Ularning quyidagi xususiyatlari ham mavjud:

1) ularning hammasi (*ought* va ba'zan *dare* , *need* dan tashqari) to siz infinitive orqali ifodalaniladi.

2) ularning hammasi (*dare* va *need* dan tashqari) so'roq va inkor gaplarda yordamchi fe'l do siz ishlatiladi.

3) hamma modal fe'llarni 2 xil shakli mavjud – to'liq va qisqartirilgan

Should not – shouldn't

May not – mayn't

Must not – mustn't

Need not – needn't

Dare not daren't

Can not – can't

Shall not – shan't

Will not won't

4) *-ing* shakli mavjud emas;

5) Can kelasi zamoni ifodalashi mumkin (qobiliyat ma'nosi bundan mustasno) va ravishlar yordamida o'tgan zamoni ko'rsatib berishi mumkin;

6) Can hech qachon boshqa modal fe'llar orqali qo'llanilmaydi;

7) fe'l birikmalari va fe'lning oddiy shakllarida infinitive bilan qo'llanilishi shart;

Ilmiy ishimizda modallarni istak mayli yoki boshqa mayllar orqali ifodalangan turli muvofiq ma'nolarini ko'rsatib berishga xarakter qildik, ular odatda voqea hodisalarni emas, balki voqea hodisalarga bo'lgan munosabatni ifodalaydi. Masalan, ruxsat ma'nosida biror ish xarakterni bajarishga ruxsat berish yoki biror ish xarakterni bajarish zarur emasligi ifodalanadi, xuddi *May we cook? Ovqat tayorlasam maylimi?, Should we cook? Ovqat tayorlashim kerakmi?, Must we cook? Ovqat tayorlashim shartmi? (ruxsat, maslaxat, zaruriyat) kabi.*

Bu misollardan ko'rib turganimizdek, ingliz tilida modallardan foydalanish alohida e'tiborni talab etadi, e'tiborsizlik esa umumtillar inerferensiyasi kelib chiqishiga sabab bo'lishi mumkin. Shu xolatlarni hisobga olib, biz modal fe'llardan foydalanishni talab etadigan xolatlarni o'rganib chiqdik.

Izlanishlarimizning yakuni qiyoslangan tillardagi modallar va modallik haqidagi bilimlarni chuqurroq anglab yetishda quyidagilarni taqdim etadi:

Ingliz va O'zbek tilida modallarning quyidagi xususiyatlari mavjud:

- *Can* va *could* qobilyat, ehtimollik, ruxsat, ehtimollik, shubha va xayrat kabi ma'nolarni ifodalaydi;
- *May* va *might* ruxsat, ishonchsizlik, ehtimollik, o'pkalash singari ma'nolarni ifodalaydi;
- *Must* va *have to* majburiyat, zaruriyat, shoshilinch buyruq yoki ta'qiq kabi ma'nolarni ifodalaydi;
- *Will* va *would* rozilik, oldindan bashorat qilish, iltifotli so'roqlar, takliflarni ifodalaydi;
- *Shall* va *should* maslaxat, zaruriyat, umumiy haqiqatlar va fe'llardan keyin kelib buyruq va taklifni ifodalaydi;

Biz modallardan tez tezda foydalanib turamiz. Misol uchun, quyida ingliz tili modallaridan tashkil topgan 8 ta gap keltiriladi:

*Roger **will be able to** swim better when he takes more lessons. We **might** go to Samarkand this summer, or we **might** go to Bukhara instead. We **would** disagree, we **would** complain, about each other, and sometimes we **would** even wrestle and pretend to hit each other. We **would** do all these things just to get our mother's attention. Children **should be** respectful to older people. Karim and Zuhra **must (have to)** get a marriage license before the wedding. You **ought to** have Jumavoy to sleep in the house. You **dare address** me in that tone!. I **need** hardly say I would do anything in the world to ensure Zamira's happiness.*

O'zbek tilida modal fe'llarni ko'pgina o'zbekcha gaplarda uchratishimiz mumkin. masalan:

*Уйга боришим керак. (You **must** go home) Мен кулмай **туролмадим**.*

(I **couldn't** help smiling. The patient **will be allowed** to walk in a week. *Kasalga bir xaftadan so'ng yurishga ruxsat beriladi.* Why did old Tante **have to** live on the other side of the farm?. Nima uchun qari Tante fermaning narigi chekkasida yashashga **majbur bo'lgan ekan.** I know how he **ought** to die» said Granby . Men uni qanday jon berishi **kerakligini** tushunaman — dedi Grenbi.

Umid qilamizki, bizning izlanishlarimiz ingliz va o'zbek tillarini qiyoslab o'rganishga, tarjima jarayonlariga va qiyoslanayotgan tillardagi modallik nazariyasi rivojiga hissa qo'shadi. Ayniqsa, eng zaruri, izlanishlarimiz o'zbek maktablarida ingliz tili o'qituvchilari uchun modallikni o'rgatishga yordam beruvchi o'yinlar, o'qitish metodi, strategiyasi uchun muhim qo'llanma bo'lib xizmat qiladi degan umiddamiz.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. I.A.Karimov. Inson baxt uchun tug'iladi. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti I.Karimovning hikmatli so'zlaridan. – T.: SHarq, 1998.
2. I.A.Karimov “Yuksak ma'naviyat yengilmas kuch”
3. Abduazizov A.A. Tilshunoslik nazariyasiga kirish. – T.: SHarq, 2010.
4. Bondarko A.V. Funksionalg'naya grammatika. – L.: Nauka, 1984.
5. Iskandarova Sh. M O'zbek tili leksikasini mazmuniy maydon sifatida o'rganish (shaxs mikromaydoni): Filol. Fanldokt... diss. Toshkent 1999.
6. Iskandarova Sh. Til sistemasiga maydon asosida yondashuv. – Toshkent: Fan, 2007.
7. Kachalova K. N., Israelevich E. E. English Grammar. – Bishkek: 2007.
8. Mahmudov N. Til. – Toshkent: Yozuvchi, 1998.
9. Nurmonov. A Lingvistik belgi nazariyasi. – Toshkent: Fan, 2008.
10. Nurmonov A. Struktur tilshunoslik: ildizlari va yo'nalishlari. – Toshkent: Ta'lim, 2009.
11. Ne'matov H., Rasulov R. O'zbek tili sistem leksikologiyasi asoslari. – Toshkent: O'qituvchi, 1995.
12. Safarova R. Leksik –semantik munosabatning turlari. – Toshkent : O'qituvchi, 1996.
13. Qarang: Гумбольдт В.Избранные труды по языкознанию. – М: Прогресс, 1984.
14. Sossyur F Kurs obshey lingvistike. M: 1977.
15. Kaushanskaya V. L., Kovner R.L., Kojevnikova O. N., Sirlina F. Y., Prokofeva E. V., Raynes Z. S. Skvirskaya S. E. A Grammar of the English Language. P.E.D.G.I.Z. – Leningrad: 1963.
16. Usmonov S. Umumiy tilshunoslik. Toshkent: O'qituvchi, 1972.
17. Yusupov U.K. Teoreticheskie osnovyq sopostavitel'noy lingvistiki. – T.: Fan, AN RUz, 2007.

18. Zvegentsev V.A . Semasiologiya. M: MGU, 1957.
19. Агазаде Н.Г. К вопросу о категории наклонения и модальности в современном азербайджанском языке. Баку, 1965
20. Ангели. Ф. А. К вопросу о категории наклонения и модальности и лексические ее выражения в турецких языках. АКД . М 1964.
21. Апресян В.Ю. Опыт кластерного анализа: русские и английские эмоциональные концепты // Вопросы языкознания. – 2011. – №1.
22. Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка М 1955.
23. Бондарко А.В. Функциональная грамматика. – Л.: Наука, 1984.
24. Бондарко. А. В., Буланин Л.Л, Русский глагол. М 1967.
25. Ваққосова Д. Ўзбек тилида анемонимларнинг семантик таҳлили: Филол.фанлари номзоди ... дисс. автореф. – Фарғона, 2005.
26. Гак В. Г “Теоритическая грамматика французского языка. Синтаксис ” М., 1981.
27. Грамматика современного русского литературного языка. М., 1970.
28. Ё.Хамраева Ўзбек тили идеографик луғатини тузиш тамойиллари: Филол.фанлари номзоди дисс. автореф. – Тошкент, 2009.
29. Зейиалов Ф. Категория модальности и способы ее выражения в турецких языках – Советская тюркология. 1970.
30. Ҳожиева Ҳ. Ўзбек тилида ҳурмат майдони ва унинг лингвистик-нутқий хусусиятлари: Филол.фанлари номзоди дисс.автореф. – Самарқанд, 2001.
31. Караулов Ю. Н. Общая русская идеография. – М: Наука, 1976.
32. Лингвистический энциклопедический словарь. – М, 1990. – С.380.; Искандарова Ш. Тил системасига майдон асосида ёндошув. – Тошкент: Фан, 2007.
33. Ломтев Т.П. Предложение и это грамматические категории. М., 1970.
34. Нурмонов А., Махмудов Н. Модаллик ва унинг турли ҳил талқини

- ҳақида. Тошкент. 1992.
35. Панфилов В. 3 Категория модальности и её роло в конститутировании структуры предложения и суждения - ВЯ. 1977.
 36. Панфилов В. 3. Взаимоотношение языка и мышления. М., 1971.
 37. Петров Н.Е. О содержании и объеме языков модальности. Новосибирск.1982.
 38. Собиров А. Ўзбек тилининг лексик сатҳини системалар системаси тамойили асосида тадқиқ этиш. – Тошкент: Маънавият, 2004.
 39. Саидов С. Модал сузларнинг гапда кулланилиши ҳақида. Узбек тил ва адабиёти, 1964 4-сон
 40. Сибгатов Р. Г. Теория предикативности. Саратов ГУ, 1984.
 41. Современный татарский литературный язык (синтаксис) М. 1971.
 42. Уфимцева А.А Теории “семантического поля” и возможности и применения при изучения словарного состава языка вопросы теории языка в современной зарубежной лингвистике. М.,1961.
 43. Ушинский К.Д. Избранные сочинения. – М.: Учпедгиз, 1939.
 44. Шур Г.С. Теории поля в лингвистике. М: Наука, 1974.
 45. Шапиро А.Б. Модальность и предикативность как признак предложение в современном русском языке. Филологические науки 1958 №4
 46. Шур Г.С. О морфосемантических полях, функционально-инвариантных группах и категориях // вопросы лингвистики. Томск., 1970 С3-1
Филичева Н.И синтаксические поля. М., ВШ , 1977.
 47. Юсупов У.К. Теоретические основы сопоставительной лингвистики – Т.: Фан, АН РУз, 2007.
 48. Золотова Г.А. Очерк функционального синтаксиса русского языка: М.1974.
 49. www.bookwormlab.com
 50. www.facultyfocus.com

51. <http://manybooks.net/>
52. www.proteacher.com
53. <https://sites.google.com/site/agrammaroferrors>
54. www.songsforteaching.com
55. www.ziyonet.uz
56. www.wikipedia.com